

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

Напрями та інструменти удосконалення регулювання
регіональних ринків споживчих товарів в умовах
пандемії COVID-2019

Наукова доповідь

Львів – 2022

УДК 339.3:658.818:338.242:005

*Рекомендовано до друку вченою радою ДУ «Інститут
регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»
(протокол №9 від 14 грудня 2022 року)*

Попадинець Н.М., Войтенко О.А. Напрями та інструменти удосконалення регулювання регіональних ринків споживчих товарів в умовах пандемії COVID-2019: електронне наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2022. 52 с.

Наукова доповідь присвячена узагальненню теоретико-методологічних засад регулювання розвитку регіональних ринків. У роботі виокремлено та систематизовано інструментарій регулювання регіональних ринків споживчих товарів, а також проаналізовано зарубіжний досвід регулювання споживчих ринків в контексті імплементації антикризових моделей їх регулювання. Проаналізовано стан регіональних споживчих ринків в Україні на основі даних щодо чинників їх розвитку: платоспроможний попит, ціни, виробництво та дистрибуція товарів і послуг в умовах зняття обмежень, направлених на подолання пандемії COVID-19. Обґрунтовано напрями та визначено інструменти удосконалення регулювання регіональних ринків споживчих товарів в умовах пандемії COVID-2019 та війни.

Результати дослідження є корисними для представників органів державної влади й місцевого самоврядування, науковців, експертів.

Рецензенти:

Давимука Степан Антонович – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»

Лисяк Наталія Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки і маркетингу Навчально-наукового інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»

ISBN 978-617-14-0035-1

© Попадинець Н.М., Войтенко О.А., 2022
© ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України», 2022

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Сутність і засадничі положення функціонування регіональних ринків споживчих товарів	6
2. Інституційний базис та інструменти регулювання регіональних ринків споживчих товарів	11
3. Аналіз зарубіжного досвіду регулювання споживчих ринків в контексті імплементації антикризових моделей їх регулювання	22
4. Аналіз стану та оцінювання чинників впливу на розвиток регіональних ринків споживчих товарів в сучасних умовах	28
5. Визначення пріоритетних напрямів та інструментів удосконалення регулювання розвитку регіональних ринків споживчих товарів в умовах пандемії COVID-2019	40
6. Інструменти регулювання розвитку регіональних ринків споживчих товарів	45
Висновки	49

ПЕРЕДМОВА

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є забезпечення сталого економічного розвитку. Це можливе лише за умови, що сектор виробництва матеріальних благ здійснить суттєву переорієнтацію у бік роботи на внутрішній ринок та реалізацію на цій основі зростаючих потреб споживачів у різноманітних споживчих товарах та засобах виробництва. Тому стан ринку споживчих товарів є відображенням основних соціально-економічних та політичних відносин в країні та її регіонах. Він віддзеркалює позитивні і негативні процеси суспільства, а також є індикатором основних тенденцій економічного і соціального розвитку регіонів країни. Регулювання відіграє ключову роль у забезпеченні збалансованого розвитку регіональних ринків споживчих товарів.

Варто зазначити, що одним з новітніх пріоритетних напрямів економічного розвитку регіональних ринків споживчих товарів, є їх ендогенізація. Тому дослідження різних прикладних аспектів щодо розвитку ринку споживчих товарів, базованих на якісних теоретико-методологічних розробках, є актуальним завданням для науковців.

Вагомий внесок у розвиток фундаментальних положень теорії ринку та її прикладних аспектів, пов'язаних з удосконаленням регулювання ринків, здійснили зарубіжні вчені, зокрема: Р. Арон, Л. Вальрас, М. Вебер, Дж. Кейнс, Ф. Котлер, К. Менгер, А. Печчеї, К. Поппер, П. Самуельсон, Е. Трельча, М. Фрідмен, М. Фуко, Д. Хікс, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін.

Сучасні дослідження специфіки функціонування ринків, інституційних підходів до їх регулювання представлені у працях В. Базилевича, В. Бодрова, В. Гейця, А. Гальчинського, Н. Гражевської, В. Гриньової, В. Іванюти, І. Іртищевої, В. Лагутіна, Ю. Лисенка, Р. Лупака, В. Ляшенка, О. Манжури, І. Мельник, Л. Мельник, І. Міщука, Т. Осташко, М. Стегней, Г. Скляра, М. Скрипниченко, В. Точиліна, М. Туган-Барановського, А. Чухна, О. Шкурупій, Й. Шумпетера та ін. Проблемам функціонування та розвитку споживчого ринку, дослідженню особливостей формування та використання ринкового потенціалу країни та її регіонів присвячено науковий доробок О. Азарян, В. Апопія, О. Березіної, Т. Васильціва, ОА. Гриценка, М. Драгомирецької, Г. Кампової, Г. Капленко, Л. Лігоненко, О. Макари, А. Мокія, О. Панухник, Г. Прунцевої, Л. Шимановської-Діанич, К. Шапошникова, С. Шульц, Т. Яхно та інших.

Відаючи належне доробку вчених у зазначеній сфері, слід зауважити, що динамічні зміни зовнішнього та внутрішнього середовищ вимагають подальших наукових досліджень у царині розроблення методологічних і методичних засад обґрунтування та оцінювання сучасних явищ, зокрема таких як COVID-2019, які трансформують ринкове середовище і висувають нові вимоги до діяльності суб'єктів ринку.

Споживчий ринок, окрім суто економічних, виконує низку соціальних функцій, пов'язаних із життєзабезпечення населення. Розрив у рівнях якості життя населення в регіонах України та розвинених європейських країн негативно позначається на соціальній та економічній мотивації населення, як потенційного покупця споживчих товарів, обмежує його можливості щодо обрання якісної та екологічно безпечної продукції та поступового покращення показників людського розвитку.

Поведінка споживачів відображає зміни попиту на різні типи товарів та рівень добробуту населення, що необхідно враховувати при визначенні стратегічних пріоритетів та модернізації механізмів регулювання розвитку регіональних споживчих ринків, обґрунтуванні державної політики захисту прав споживачів та сприяння товарному насиченню споживчого ринку якісною вітчизняною продукцією.

Виявлення загроз та ризиків функціонування споживчих ринків регіонального і локального рівнів важливо з огляду на значну територіальну диференціацію структури споживання товарів. Це підтверджується тим, що в структурі грошових витрат міських та сільських домогосподарств спостерігаються об'єктивно сформовані відмінності, зокрема у структурі витрат населення великих міст домінують витрати на м'ясну продукцію, а малих міст і сільської місцевості – на хлібопродукти. Таке становище зумовлює ризики і загрози ситуації споживання дешевшої неякісної і шкідливої продукції.

Отже, недостатній рівень розробленості, наукова та практична вагомість окреслених проблем, необхідність їх вирішення обумовили вибір наукового дослідження, його мету і завдання.

Автори:

Попадинець Назарій Миколайович – доктор економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», доцент кафедри економіки і маркетингу, заступник директора з науково-педагогічної роботи ВСП «Навчально-науковий інституту підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка»»

Войтенко Ольга Артурівна – інженер I категорії, аспірантка відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України».

1. Сутність і засадничі положення функціонування регіональних ринків споживчих товарів

На сучасному етапі розвитку суспільства споживчий ринок став одним з перших індикаторів багатьох трансформаційних процесів, що відбуваються в державі, регіоні, місті чи селі. Проблеми розвитку споживчого ринку набувають особливого значення, оскільки він є невід'ємною частиною відтворювальної системи країни, забезпечує взаємозв'язок виробництва і споживання, реалізацію товарів і послуг споживання і істотно впливає на якість і рівень життя населення. Цей процес потребує логічної послідовності дій, що робляться з урахуванням діючих напрямів і критеріїв розвитку споживчого ринку, постійному обміні інформацією, зіставленні отриманих на певних етапах результатів з бажаними. Усе це дозволить якісно і своєчасно коригувати напрями його розвитку.

Споживчий ринок складається з трьох основних сегментів: ринок продовольчих товарів, ринок непродовольчих товарів, ринок споживчих послуг. Взаємодіючи один з одним, вони забезпечують потреби населення і створюють можливості для успішного функціонування економіки. За останні 25 років ми стали свідками бурхливої трансформації споживчого ринку. Реформування його сегментів і поява конкуренції привели до розвитку нових форм і методів торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування і змінили усталені в цій сфері принципи і методи управління підприємствами. Цей сектор економіки держави стрімко розвивається разом зі збільшенням притоку в нього внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Тому дослідження споживчого ринку в сучасних умовах є надзвичайно актуальним.

Особливості розвитку споживчого ринку в Україні досліджувались низкою вітчизняних учених: О. М. Азарян, В. Г. Андрійчук, В. В. Апопій, В. Д. Лагутін, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, Т. М. Попович, О. В. Пустовойт, Л. О. Шпак та ін. Однак у проведених наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється проблемам розвитку регіонального ринку споживчих товарів.

Основною метою розвитку споживчого ринку є надання споживачам широкого асортименту якісних і доступних товарів і послуг. Збалансованість споживчого ринку за цінами, товаропотоками та якістю не тільки необхідна складовою ефективною економіки, а й основа підвищення якості життя населення.

На думку І.Р. Лошенюк¹ та Т.В. Каплюченко², ринок споживчих товарів не коректно ототожнювати зі споживчим ринком. Ці два поняття мають спільні ознаки, але між ними існують і суттєві відмінності. Спільним між цими ринками є те, що на них переплітаються інтереси виробників і споживачів, продуктам праці надається суспільна оцінка, завершується економічний рух кінцевої продукції. Проте ці ринки відрізняються за об'єктами економічних відносин³. Тобто споживчий ринок є ширшим поняттям, ніж ринок споживчих товарів,

¹ Лошенюк І.Р. Концептуальні підходи до становлення і розвитку споживчого ринку України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. № 11. С. 101-109.

² Каплюченко Т.В. «Товар», «послуга», «споживач» як основні складові понятійно-категоріального апарату дослідження правового регулювання споживчого ринку ЄС. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. –2015. №13. Т.2. С. 39-42.

³ Там само.

оскільки, крім ринку споживчих товарів, включає ринок споживчих послуг. А це, своєю чергою, сприяє задоволенню потреб населення й відтворенню робочої сили. Саме тому синонімом поняття «споживчий ринок» може бути «ринок споживчих товарів і послуг», а не тільки «ринок споживчих товарів».

Простір споживчого ринку визначається територією (держави, області, міста, району, територіальних громад, окремих населених пунктів), на якій покупці можуть придбати товар або послугу.

У процесі дослідження специфіки функціонування регіонального споживчого ринку сформувалися різні теоретичні підходи та концепції, які по-різному трактують сутність регіонального споживчого ринку, закономірності його функціонування, чинники, що визначають умови його розвитку.

У вітчизняній економічній літературі серед вітчизняних науковців таких як: О. Азарян⁴, В. Андрійчук⁵, Л. Лігоненко⁶, Л. Мазник⁷, Т. Попович⁸, набула поширення відтворювальна концепція регіонального споживчого ринку, відповідно до якої він розглядається як територіальна організація сфери обігу у взаємодії з регіональним виробництвом, розподілом і споживанням.

Представники відтворювального підходу при вивченні регіонального споживчого ринку виходять з теоретичних положень щодо ролі ринкових процесів у регіональному відтворенні та формуванні середовища взаємодії суб'єктів ринку.

На нашу думку, споживчий ринок регіону – це важлива складова структури ринкової економіки, де ВВП у вигляді товарів і послуг споживається населенням регіону задля задоволення особистих потреб. Натомість регіональний ринок споживчих товарів – складна просторово-економічна система, що складається з численних елементів і зв'язків між ними. Вивчення цього ринку передбачає аналіз закономірностей і чинників, що визначають особливість його формування і розвитку. Регіональний споживчий ринок слід трактувати як територіальну організацію сфери обігу, що забезпечує на основі розвинених товарно-грошових відносин (просторове поле реалізації товарно-грошових відносин) задоволення потреб населення при мінімальних витратах.

За питомою вагою ринок споживчих товарів, що забезпечує життєдіяльність населення, займає провідне місце в системі ринків регіону. Він функціонує тим краще, чим більше виробництво і ввезення товарів з інших територій відповідає потребам і платоспроможному попиту населення.

Тому основні компоненти механізму функціонування регіонального ринку споживчих товарів – попит, пропозиція, ціна і конкуренція – мають розглядатися в межах внутрішнього і зовнішнього економічного простору.

⁴ Азарян Е. М. Потребительский рынок: становление и развитие. Донецк : Ин-т економіки промисловості НАН України, 2002. 304 с.

⁵ Андрійчук В. Г. Ринок товарів народного споживання: основні напрями і пріоритети формування (внутрішній та зовнішні аспекти). К.: Укр. академія зовнішньої торгівлі, 1995. – 249 с.

⁶ Лігоненко Л. О. Теоретико-методичні засади управління розвитком споживчого ринку України. *Актуальні питання економіки*. 2006. Випуск 11. С. 32-39.

⁷ Мазник Л. Територіальна диференціація споживчого ринку. *Економіка України*. 2003. № 2. С. 36-40.

⁸ Попович Т. М. Організаційно-економічний механізм регулювання ринку споживчих товарів: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2008. 20 с.

Попит на регіональному ринку споживчих товарів проявляється у формі просторово розподілених потреб населення регіону, виражених у грошовій формі. Пропозиція розглядається як просторово розосереджена сукупність товарів, які продавці можуть запропонувати на ринку в певному ціновому діапазоні. Ціни на регіональному ринку споживчих товарів істотно різняться залежно від місця продажу товарів, тобто в сільській чи міській місцевості.

Насиченість і ємність ринку споживчих товарів залежить від ефективності соціально-економічної діяльності в регіоні, тобто чим вона вища, тим, як правило, більше виробляється товарів, вища заробітна плата та кінцеве споживання.

Таким чином, регіональний ринок споживчих товарів впливає на низку фаз суспільного відтворення, тісно пов'язаних між собою в єдиному процесі, по ланцюжку: потреби населення → виробництво (пропозиція) → грошові доходи населення → реалізація (торгівля) → споживання (задоволення потреб). Головним елементом у взаємодії цих фаз є сигнали, що надходять від споживачів до виробників. Вони відображають реальний попит населення на товари необхідного асортименту.

Організаційно регіональний ринок споживчих товарів представлений мережею магазинів роздрібної і дрібнооптової торгівлі, оптовими базами, посередницькими організаціями регіону тощо.

Розвиток регіонального ринку споживчих товарів має спиратися на певну систему завдань, функцій і методологічних принципів, що відображають основні закономірності його функціонування.

До основних завдань регіонального ринку споживчих товарів належать:

- утримання насиченості ринку споживчих товарів, забезпечення диференціації товарної пропозиції для задоволення потреб різних контингентів населення при одночасному збільшенні товарообігу;
- подолання різких відмінностей між регіональними ринками в структурі та рівні попиту й пропозиції, у комфортності продажів, невідповідність різних сегментів ринку, які обслуговують різні верстви населення;
- зміцнення ринку споживчих товарів, формування сучасно оснащеної і організованої ланки оптового ринку, що відповідає вимогам ринку;
- розширення інститутів захисту прав споживачів, посилення механізму сертифікації товарів і послуг, захисту вітчизняного ринку від недоброякісних імпортованих товарів;
- активізація зростання пропозиції товарів споживання, створення сприятливих умов для їх виробництва відповідно до платоспроможного попиту населення;
- забезпечення на ринку товарів і послуг нормального конкурентного середовища, у тому числі між вітчизняними та імпортованими виробниками;
- створення сучасної нормативно-правової бази, що забезпечує потреби ринку споживчих товарів і регулює взаємовідносини суб'єктів ринку;
- формування сприятливого інвестиційного клімату, підтримка перспективних конкурентоспроможних і високоприбуткових видів діяльності, розвиток малого і середнього бізнесу;

– сприяння вдосконаленню технологічних процесів, спрямованих на розширення номенклатури та асортименту товарів на споживчому ринку, підвищення їх якості.

Виходячи з цих завдань, метою функціонування ринку споживчих товарів є задоволення потреб різних соціальних верств населення необхідними товарами споживання відповідно до їх купівельної спроможності.

Регіональний споживчий ринок виконує низку важливих функцій, зокрема:

- забезпечує взаємодію продавців і покупців за допомогою угод купівлі-продажу, а також узгодження економічних інтересів контрагентів;
- встановлює кількісні пропорції в структурі попиту і пропозиції;
- виконує роль сигнальної системи для виробників і споживачів за допомогою прямих і зворотних зв'язків;
- визначає рівень рівноважних цін і пропорції між цінами різних товарів;
- здійснює розподіл споживчих товарів між різними соціально-економічними групами населення регіону;
- забезпечує участь регіону в міжрегіональних і внутрішньорегіональних торгово-економічних зв'язках.

Методологічні принципи функціонування регіонального ринку споживчих товарів можна поділити на три групи: загальноекономічні (соціальної орієнтації, системності та комплексності, ефективності, саморегулювання, раціонального розміщення, самофінансування, цільового управління, наукової обґрунтованості, регіональності), організаційно-технологічні (територіального поділу праці, ієрархічності, зворотного зв'язку, державного управління, оптимального співвідношення централізації і децентралізації) і специфічні (історизму, варіантності, відповідальності, пріоритетності, збалансованості, пропорційності, рівномірності, функціональної інтеграції, доцільності і необхідності, суперництва і конкуренції)⁹. Усі вони взаємопов'язані, а цілісне їх застосування забезпечує успіх в управлінні розвитком ринку споживчих товарів.

Дотримання цих принципів сприятиме вирівнюванню необґрунтованих розходжень у рівнях торговельного обслуговування населення регіонів і зближенню рівнів соціально-економічного розвитку регіонів України, зменшенню соціальної напруги, що є важливим напрямом регіональної політики держави в сучасних умовах.

Регіональний ринок споживчих товарів включає в себе ринок продовольчих товарів і ринок непродовольчих товарів, які взаємодіють між собою і на основі взаємозалежної системи угод купівлі-продажу забезпечують потреби населення і сприяють функціонуванню економіки регіону. На ринку споживчих товарів функціонують суб'єкти господарювання оптової, роздрібною торгівлі та обслуговуючої їх ринкової інфраструктури, діяльність яких здійснюється під впливом різних чинників.

На функціонування регіонального ринку споживчих товарів значний вплив мають:

⁹ Шпак Л. О. Регіональна проблеми формування ринку торгівлі споживчими товарами: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. Київ, 2007. 20 с.

- цінова політика, яка враховує диференціацію цін залежно від місця розташування торгових об'єктів і їх форм;
- умови та можливості реалізації нового товару, що формуються на основі проведеного маркетингового дослідження, відповідно до якого виробник визначає попит споживача та передбачає таким чином, що йому виробляти;
- марка, імідж товару та його виробника, що відображають недостатню поінформованість споживачів щодо якості товару та його виробника та призводить здебільшого до продажу стандартних продуктів, у яких основний акцент робиться на стиль, дизайн і простоту;
- шляхи реалізації товарів, зокрема розвинена оптово-роздрібна мережа торгових об'єктів, торгові агенти, електронна торгівля тощо.

На функціонування регіонального ринку споживчих товарів, окрім цінових чинників, впливає поведінка споживача, відображена в прийнятті рішення щодо придбання того чи іншого товару. Оскільки індивідуальному споживачу доступна лише невелика частка ринку, тому його вибір формується на основі неповної інформації та під впливом інших споживачів і реклами. Рішення, що приймає споживач, не завжди раціональні. Таким чином, використання класичних підходів до формування попиту на сучасному етапі розвитку ринку та суспільства є недостатнім¹⁰.

На думку В. В. Воронцова¹¹, регіональний ринок споживчих товарів не є однорідним, тому на першому етапі побудови моделі формування ринкового попиту необхідно визначити тип споживчого товару. На другому етапі побудови моделі формування ринкового попиту необхідно визначити, яким способом реалізується товар, обраний на першому етапі. На третьому етапі, залежно від обраного типу товару і способу реалізації на ринку, необхідно формалізувати модель формування попиту.

Для оцінки стану регіонального ринку споживчих товарів використовуються регіональні пропорції відтворення, що відображають рівень відповідності між різними елементами локальних відтворювальних циклів (продовольчих і непродовольчих товарів).

Тому наближення до стійкої рівноваги на регіональному споживчому ринку стає можливим при узгодженні моделі розвитку, тобто якщо досягається збалансованість між платоспроможним попитом населення і пропозицією товарів, між товарообігом і товарними запасами тощо.

Для ефективного функціонування регіонального ринку споживчих товарів необхідний системний, комплексний підхід, який би реалізувався в елементах економічного, соціального та організаційно-правового процесів, зокрема: формуванні заходів щодо насичення і збалансування споживчого ринку на основі розвитку виробництва товарів і платоспроможного попиту населення та підтриманні рівноваги між споживчим попитом і товарною пропозицією; створенні адекватного механізму управління товарно-грошовим обігом, що органічно поєднує в собі ринкові відносини між економічно самостійними

¹⁰ Білоконь Т. Г. Фактори розвитку регіонального споживчого ринку. URL: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences>

¹¹ Воронцов В.В. Концепція моделювання попиту на ринку споживчих товарів. – URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/ep/2009_3/files/ECON_03_2009_Vorontsov.pdf

суб'єктами ринку споживчих товарів і потужними державними регуляторами у вигляді системи економічних важелів і стимулів; відповідальності всіх членів суспільства та створення позитивних для суспільства результатів діяльності, рух до досягнення соціальної ідеї.

2. Інституційний базис та інструменти регулювання регіональних ринків споживчих товарів

В основі регулювання ринку споживчих товарів має бути формування ефективного нормативно-правового та інституціонального середовища забезпечення його розвитку. Така ефективність визначається результатами регулюючих впливів, зокрема підтримкою взаємозв'язку виробництва і споживання з детермінацією якості життя населення. Якість і доступність товарів, внутрішня ринкова збалансованість є запорукою інклюзивного зростання економіки, в рамках якого виникає рівний доступ та можливості для всіх верств населення, справедливо розподіляються матеріальні та нематеріальні блага у суспільстві для підвищення його добробуту¹².

У загальному сенсі нормативно-правове та інституціональне середовище є платформою управління об'єктом на основі політико-правових механізмів через повноваження владних інститутів. Формування нормативно-правового середовища неможливе без функціонування потужних інститутів та супровідного інституціонального забезпечення.

Нормативно-правове середовище являє собою систему норм і правил, регламентованих законодавчо. Така система формується різнорівнево і різнофункціонально. Різнорівневність полягає в тому, що нормативно-правове середовище будь-якої країни доповнюють ратифіковані норми міжнародного права, в тому числі через участь у різних інтеграційних утвореннях. Щодо розвитку регіональних ринку споживчих товарів глобалізаційні умови змушують враховувати міжнародні стандарти виробництва, споживання, торгівлі та збуту товарів.

Базовим рівнем нормативно-правового середовища є національний, який об'єднує систему законодавства у формах конституції, кодексів, законів (загальних, міжгалузевих, галузевих, спеціальних), під законних нормативно-правових актів (в Україні – постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, накази, розпорядження, рішення міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, розпорядження інших органів державної влади, які відповідно до законодавства є суб'єктами нормотворення, порядки, регламенти, статuti, положення, інструкції, які мають однакову юридичну силу з нормативно-правовими актами, що їх затверджують)¹³.

¹² Хоменко О.В. Інклюзивне зростання КНР: соціально-економічний ефект. Українська асоціація китаєзнавців. URL: <https://sinologist.com.ua/homenko-o-v-inklyuzyvne-zrostannya-krn-sotsialno-ekonomichnyj-efekt/>

¹³ Про нормативно-правові акти. Проект Закону №7409 від 20.05.2011 року. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/42118.html>

Специфікою для ринку споживчих товарів у дії нормативно-правового середовища, сформованого законодавством національного рівня, є актуалітет конституційних засад захисту прав споживачів (стаття 42: держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів¹⁴, а також вагомість міжгалузевих законів з огляду на «наповненість» ринку продукцією та супровідними послугами різних видів економічної діяльності. Національне законодавство у регулювання розвитку ринку споживчих товарів також має регламентувати принципи забезпечення конкурентного ринкового середовища, способів протидії монополізму, різних практик недобросовісної конкуренції, в тому числі з контролем доступу на ринок іноземних стейкхолдерів.

Національний рівень нормативно-правового середовища розвитку ринку має регламентувати безпекову концепцію країни в частині забезпечення доступу населення до товарів, які формують хоча б базовий споживчий кошик, в умовах ймовірного припинення імпорту продукції. Це одна з ознак зовнішньоекономічної безпеки держави, пов'язаної з мінімізацією збитків держави від впливу негативних зовнішньоекономічних чинників, створенні сприятливих умов для розвитку національної економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам¹⁵.

Різномірність нормативно-правового середовища передбачає також включення нормативів регіонального і локального рівнів. Так зване «регіональне законодавство» в Україні формують накази, постанови територіальних підрозділів (департаментів, управлінь) центральних органів виконавчої влади, рішення обласних рад, розпорядження голів обласних державних адміністрацій, програми, стратегії регіонального розвитку.

Регіональний ринок споживчих товарів характеризується відносною відокремленістю як частини внутрішнього (національного) ринку країни, що відображає рівень задоволення потреб території за рахунок місцевого виробництва, має особливі правила і традиції товарообміну, організацію торговельної діяльності у визначених територіальних межах¹⁶. Специфікою дії «регіонального законодавства» для ринку споживчих товарів є можливості забезпечення його розвитку через програмно-цільовий підхід. У регіональних стратегіях соціально-економічного розвитку можна передбачати вирішення специфічних проблем щодо бізнес-середовища, покращення якості життя населення через доступність до товарів, виходячи зі структури регіональної економіки (в Україні розпочато активний процес розробки стратегій регіонального розвитку на 2021-2027 роки). Ще більш конкретний характер мають регіональні програми розвитку споживчого ринку (товарного і

¹⁴ Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁵ Аранчій В.І., Перетятко І.В. Зовнішньоекономічна безпека України в контексті Міжнародної інтеграції. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2012. № 2. С. 150-161.

¹⁶ Безпарточний М. Г. Розвиток регіонального споживчого ринку в системі ефективного функціонування торговельних підприємств. *Регіональна економіка*. 2015. №4. С. 43-50.

послужового сегментів), програми економічного і соціального розвитку, а також програми розвитку окремих секторів регіональної економіки, програми підтримки підприємств. Через реалізацію останніх можна стимулювати розвиток окремих сегментів споживчого ринку, необхідних для покращення якості товарів та їх доступності населенню в достатньому асортименті¹⁷.

Особливістю дії нормативно-правових актів на рівні регіональної влади, є певна суперечливість з національними пріоритетами конвергенції розвитку регіональних споживчих ринків. Власне одним з завдань ринку споживчих товарів є подолання різких відмінностей між регіональними ринками в структурі та рівні попиту й пропозиції, у комфортності продажів, невідповідність різних сегментів ринку, які обслуговують різні верстви населення¹⁸. Програмно-цільовий підхід у розвитку ринків споживчих товарів може посилювати розриви між регіонами залежно від ефективності регіонального менеджменту. У результаті одні регіони посилюють виробничу і торговельну спеціалізацію, формуючи потужні торговельно-економічні метрополії. Це значно впливає на доступність населення до якісних товарів у належному асортименті, в першу чергу, за територіальною ознакою. З іншого боку, держава має підтримувати місцеві ініціативи щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей, у тому числі через розвиток регіонального споживчого ринку¹⁹.

Локальний рівень у формуванні нормативно-правового середовища в Україні охоплює розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, рішення місцевих референдумів, місцевих рад та їх виконавчих органів, розпорядження сільських, селищних, міських голів, районних голів у містах, районних, обласних рад²⁰.

У контексті розвитку регіональних споживчих ринків локальне законодавство дає змогу максимально специфікувати пріоритети вирішення проблем з розвитку споживчого ринку. В Україні реформа децентралізації та утворення об'єднаних територіальних громад посилює можливості формування власних підзаконних нормативів програмно-цільового і стратегічного характеру. Однак спрямованість їхньої дії, на відміну від регіонального рівня, має більше просторово проектуючий і стимулюючий характер.

На локальному рівні для розвитку споживчого ринку актуальними є програми сприяння розвитку підприємництва, промисловості та споживчого ринку, програми розвитку інфраструктури та комплексного благоустрою поселення і т. д. Дія нормативів має більш короткостроковий характер, а профіль

¹⁷ Попадинець Н.М. Структурно-інституційна модель внутрішнього ринку споживчих товарів. *Регіональна економіка*. 2020. №1(95). С. 137-144

¹⁸ Попадинець Н.М. Сучасні тенденції розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів. Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез доповідей XIV Науково-практичної конференції, 17-20 квітня 2018 року. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 124-126.

¹⁹ Про засади державної регіональної політики. Закон України №156-VIII від 5.02.2015 року // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

²⁰ Про нормативно-правові акти. Проект Закону №7409 від 20.05.2011 року // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/42118.html>

стосується інфраструктурних та стимулюючих інструментів у прив'язці до розвитку бізнес-середовища.

У табл. 1. узагальнено специфіку нормативно-правового середовища в регулюванні розвитку внутрішнього споживчого ринку, яка є адаптивною для України.

Як зазначалось, формування та функціонування нормативно-правового середовища в регулюванні розвитку внутрішнього споживчого ринку здійснюється з посередництвом владних інститутів. Розвиток споживчого ринку здійснюється завдяки первинним ринковим інститутам, які є базисними складовими у композиції структурно-інституційного забезпечення. Мова йде про інститути влади, власності, управління та праці. Усі зазначені види інститутів визначають основу *інституціонального середовища* розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів:

інститути влади – реалізують свої повноваження через політико-правову, економічну та суспільну форми;

інститути власності – реалізують свої повноваження через збереження права власності на об'єкти, що прямо чи опосередковано залучаються у процеси функціонування ринку (в тому числі право власності на землю з розташуванням об'єктів виробництва, збуту і т.д.);

інститути управління – реалізують свої повноваження через пул стратегічних і тактичних форм, здатних забезпечити вплив на ринок з метою його ефективного функціонування;

інститути праці – реалізують свої повноваження через економічну діяльність та створення умов зайнятості на споживчому ринку в різних його сегментах.

Таблиця 1

Специфіка нормативно-правового середовища в регулюванні розвитку внутрішнього споживчого ринку

Міжнародний рівень	Національний рівень	Регіональний рівень	Локальний рівень
Врахування міжнародних стандартів виробництва, споживання, торгівлі і збуту товарів, стандартів соціальної політики та забезпечення добробуту населення	Актуалітет конституційних засад захисту прав споживачів Вагомість міжгалузевих законів та нормативів регулювання конкурентного середовища Забезпечення міжрегіональної конвергенції регіональних споживчих ринків Імператив безпеки (продовольчої, енергетичної, зовнішньоекономічної)	Переваги стратегічного планування і програмно-цільового підходу в забезпеченні розвитку ринку, та економіки в цілому, підтримки бізнесу, покращення добробуту населення	Переваги програмно-цільового підходу в підтримці бізнесу та розвитку споживчого ринку Можливості розвитку інфраструктури і благоустрою поселення з забезпеченням доступності до товарів населення

Джерело: узагальнено авторами.

Оскільки розвиток споживчого ринку є складним цільовим процесом, який відбувається під впливом дії ринкових і державних механізмів то ринковий механізм саморегулювання, згідно з численними теоретичними обґрунтуваннями його недоліків, обумовлює необхідність державного втручання. Актуалітет на захист прав споживачів з пропозицією якісної продукції, що задовольняє потреби населення і бізнесу з належною фінансовою доступністю, ставить перед державою завдання розроблення цілісної системи інструментарію регулювання розвитку споживчого ринку.

Регулювання – це функція управління, сутність якої полягає в коригуванні за наслідками контролю; вона дозволяє підтримувати систему організації на оптимальному рівні, упорядковувати всі підсистеми, забезпечувати умови для подальшого вдосконалення, не припускати надмірного реактивного управління (за наслідками та відхиленнями)²¹.

Регулювання – це спосіб виконання не абстрактних функцій, а саме функцій управління, таких як прогнозування, планування, розпорядження, координація тощо; регулювання використовується для вирішення конкретних управлінських справ, це засіб здійснення функцій управління; також регулювання розглядають як завершальну частину дій щодо забезпечення роботи системи загалом²².

Важливого значення набуває процес державного регулювання. Залежно від об'єкта впливу, мети, цілей, ресурсного забезпечення, воно може набувати різних ознак:

- пряме, непряме;
- стимулююче, обмежуюче, заборонне;
- підтримуюче, компенсаційне;
- рекомендаційне, безумовне;
- ефективне, деструктивне;
- стабілізуюче, антикризове, дестабілізуюче;
- стратегічне, ситуативне, оперативне.

Крім того, оптимальний рівень державного втручання в економіку, а також інструменти, які буде використовувати регулятор, залежать від фази економічного циклу, у якому перебуває на поточний час економіка країни. Зважаючи на загальні тенденції глобалізації, навіть країни, що належать до першого типу за інтеграційним економічним потенціалом, піддаються впливу глобалізації. Тому корекція моделі державного регулювання має відбуватись не лише залежно від ситуації всередині країни, а також зважаючи на міжнародні політико-економічні зрушення.

Таким чином, до основних чинників, які визначають оптимальний рівень співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання, ми пропонуємо віднести такі (рис. 1).

²¹ Мармаза О. І. Теоретичні аспекти регулювання як функції управління. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 7. С. 462–469.

²² Стефанюк І. Б. Контрольно-ревізійна служба як складова фінансової безпеки держави. *Фінанси України*. 1998. № 11. С. 42–47.

Рис. 1. Фактори впливу на формування паритету державного регулювання та ринкового саморегулювання економіки

Поряд з ринковими і державними макроекономічними регуляторами формується (насамперед у західноєвропейських і скандинавських країнах) ще один елемент управління – інститут соціального партнерства. Це механізм макроекономічного регулювання економіки змішаного типу; система макроекономічних регуляторів, до якої входять²³:

- ринкові регулятори;
- важелі державного впливу на економіку (державне регулювання);
- корпоративне управління;
- інститут соціального партнерства.

Інститут соціального партнерства виконує функцію узгодження загальнодержавних і групових інтересів у соціально-економічній сфері (доходів, зайнятості, умов праці тощо) шляхом переговорів, консультацій і досягнення домовленостей за участю представників цих груп.

Окремої уваги заслуговує діяльність саморегулювних організацій, що поряд з державними органами здійснюють регулювання у певних сферах економіки. Такими організаціями у світовій практиці визнають підприємницькі асоціації, добровільні об'єднання, які встановлюють для своїх членів формальні правила у веденні бізнесу²⁴. Тобто саморегулювальною організацією є некомерційна організація, створена для саморегулювання, заснована на членстві, що об'єднує суб'єктів підприємницької діяльності, виходячи з єдності галузі виробництва товарів (робіт, послуг) або ринку вироблених товарів (робіт, послуг), або

²³ Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки. Київ : Знання, 2006. 213 с.

²⁴ Шибасєва Н.В., Бабан Т.О. Бюджетно-податкова політика: теорія та практика застосування в Україні. *Фін.-кредит. діяльність: проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 1. С. 147-156.

об'єднуюча суб'єктів професійної діяльності певного виду²⁵. Такі організації можуть створюватись у різноманітних сферах господарської діяльності.

Загальне розуміння державного регулювання дозволяє визначити його специфіку у сфері розвитку споживчого ринку. Цілеспрямований вплив держави на споживчий ринок зумовлений його недоліками. Для України вимушеність державних впливів детермінована такими наслідковими явищами і процесами, як посткризова девальвація, цінові і курсові коливання, структурна деформація і технологічна відсталість економіки при збереженні орієнтації на екстенсивне відтворення, високий рівень монополізації виробництва, низька прозорість приватизаційних, бюджетних, торговельних процесів і відсутність досвіду самостійної підприємницької діяльності у більшості виробників вітчизняного ринку; аналіз періоду трансформаційних перетворень підтверджує занепад галузей споживчої орієнтації у реальному вимірі²⁶. Тому роль держави у регулюванні розвитку споживчого ринку залишається дуже вагомою, попри популяризацію управлінської ідеології дерегулювання в економіці.

У вітчизняній науковій літературі часто використовуються такі визначення державного регулювання споживчого ринку:

- комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних організацій і установ на розвиток суспільного виробництва для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються²⁷;

- обґрунтований і запропонований організаційно-функціональний механізм регулювання ринку споживчих товарів, у контексті якого виокремлюються параметри взаємодії між учасниками ринку та органами виконавчої влади на національному і регіональному рівнях, виробляються механізми узгодження державних інтересів та інтересів товаровиробників²⁸;

- діяльність органів державної влади різних рівнів, спрямованої на забезпечення сталого розвитку економіки країни для реалізації інтересів суб'єктів ринку споживчих товарів і послуг²⁹.

Державне регулювання розвитку споживчого ринку – це сукупність умов з врахуванням мультивекторності управлінського впливу на діяльність суб'єктів ринку щодо формування попиту та пропозиції товарів, раціональної цінової політики, добросесної конкуренції залежно від внутрішньої та зовнішньої кон'юнктури ринку задля забезпечення суспільних потреб з безпеки споживання та підвищення добробуту і якості життя населення.

Важливою умовою ефективності державного регулювання розвитку споживчого ринку є орієнтир на інноваційні процеси. Без цього умови динамічного розвитку сучасного світу з використанням нових технологій

²⁵ Санто Б. Сила інноваційного саморозвиття. Інновації. 2004. №2. С. 12. URL: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=8840>

²⁶ Сухаревська І. В. Споживчий ринок в сучасних умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки». Донецьк, 2009. – 19 с.

²⁷ Мочерний С. В. Економічна теорія. Київ: Вид. центр «Академія», 1999. 592 с.

²⁸ Гарагонич Н. Л. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності. Юридична освіта практика та освіта, 2010. № 1. С. 141–147

²⁹ Мицак О. В., Бублик Л. Я. Розвиток споживчого ринку як об'єкту державного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 44–46.

виращування сировини, її переробки і збуту відкинуть споживчий ринок на відсталі конкурентні позиції.

У дефініції державного регулювання закладена його мета і цілі (табл. 2). Головним індикатором ефективності регулюючих впливів є добробут населення, що відображає його фінансову спроможність у доступі до якісної продукції.

Таблиця 2

Мета та цілі державного регулювання розвитку споживчого ринку

Мета	Підтримка ринкового середовища виробництва і збуту продукції, базованого на добросовісній конкуренції та інноваційних орієнтирах, що забезпечує розвиток ринку з імперативом продовольчої безпеки країни
Цілі	Забезпечення достатньої пропозиції продукції на ринку в належному асортименті, орієнтованої на задоволення різних потреб споживачів і використання природно-ресурсних можливостей території
	Захист інтересів споживачів з дотриманням прав на якісну продукцію та фінансовою доступністю до неї
	Захист товаровиробників з можливістю економічної діяльності в ринкових умовах з добросовісною конкуренцією
	Підтримка інноваційних процесів з використанням нових технологій в отриманні сировини, її переробки, виробництві і збуті продукції, що забезпечує конкурентоспроможність ринку на міжнародному рівні

Джерело: узагальнено авторами.

Прикладне значення дослідження державного регулювання розвитку споживчого ринку формує визначення його *інструментарію*. Інструментарій державного регулювання охоплює механізми, методи, інструменти, заходи, засоби, важелі впливу. Існують різні підходи до їх поділу в загальній теорії державного регулювання економіки. Що стосується розвитку споживчого ринку, то основними *інструментами* є такі³⁰:

- нормативно-правове регулювання, що включає систему нормативів міжнародного, національного, регіонального рівнів, які регламентують правозахисні аспекти споживання, а також широкий спектр виробничо-збутових питань функціонування ринку;
- адміністративне (технічне) регулювання, орієнтоване на контроль і нагляд за дотриманням стандартів до продукції, її ціни та якості, розбудову інфраструктури споживчого ринку;
- міжнародно-торговельне регулювання, що передбачає зовнішньоекономічну діяльність держави з визначенням структури експорту/імпорту й дотриманням вимог продовольчої безпеки держави;
- бюджетне регулювання, що передбачає державні замовлення і закупівлі, а також функціонування державних підприємств у сегменті товаровиробників споживчого ринку;

³⁰ Попадинець Н. М. Регулювання розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів України: теорія та методологія: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». 2020. 335 с.

- податкове регулювання, що включає встановлення системи податків, зборів і платежів для товаровиробників та на інші операції, пов'язані з виробництвом, збутом і споживанням продукції;
- валютно-кредитне регулювання, що включає комплекс заходів з коригування валютних курсів в умовах зовнішньоторговельних операцій, а також надання кредитів на визначених умовах товаровиробникам, а також споживчих кредитів домогосподарствам;
- цінове регулювання, що передбачає коригування цін на продукцію, виходячи з ринкових умов і купівельної спроможності населення;
- антимонопольне регулювання, що передбачає контроль за конкурентними умовами на ринках, механізмами ціноутворення, збуту продукції, зокрема за кордон;
- інвестиційне регулювання, що передбачає стимулювання інвестицій у бізнес-середовище з поглибленням ринку та конкуренції в сегменті товаровиробників;
- соціально-захисне регулювання, що передбачає підтримку соціально незахищених верств населення і забезпечення їх доступності до якісної продукції;
- правозахисне регулювання, що передбачає визначення процедурних аспектів можливостей захисту прав споживачів і товаровиробників у досудовому і судовому порядку;
- маркетингове регулювання, що передбачає обмеження можливостей рекламування, обсягів збуту окремих видів продукції, зокрема для різних вікових груп, залежно від впливу на стан здоров'я;
- інформаційне регулювання, що передбачає поширення інформації про права споживачів і товаровиробників, можливості їх об'єднання, різні форми суспільного контролю за якістю продукції, надання інформаційно-консультаційної допомоги різним учасникам ринку.

Правові засади розвитку споживчого ринку визначає нормативно-правове регулювання. Однак контроль за його виконанням з доданням формалізму нормативно-правових актів забезпечує *адміністративне регулювання*. Окрім державного нагляду і контролю, воно забезпечує розвиток інфраструктури споживчого ринку, що становить собою систему державних, приватних і громадських інститутів, технічних засобів і каналів зв'язку, які обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їх ефективну взаємодію в економічному, правовому та соціопсихологічному середовищах і регулюють рух товарно-грошових потоків³¹.

З-поміж зазначеного інструментарію вагоме місце займає *цінове регулювання*. Державне регулювання цін становить собою діяльність держави, спрямовану на встановлення і збереження такого рівня цін, який би забезпечував рентабельну діяльність суб'єктів господарювання, паритет цін різних галузей економіки, реальність заробітної плати, стійкість валюти й інші економічні параметри в державі; об'єктивна необхідність державного регулювання цін

³¹ Коленченко Л. П. Інфраструктура ринку споживчих товарів: тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2011. № 4(16). С. 74–77.

зумовлюється тим, що ціни, з одного боку, є визначальним чинником купівельної спроможності і доходів населення, діяльності підприємств, а з другого, однією з найважливіших складових сукупності інструментів, за допомогою яких здійснюється державне регулювання економіки³².

Окремий напрям формує державне регулювання цін на продовольчі товари. Цей інструментарій є доволі гнучким і ситуативним. Різні країни по-різному підходять до його застосування. Зазначимо, що в Україні з 2017 р. для зниження адміністративного тиску на бізнес, усунення надмірного втручання держави в економічні процеси, розвитку конкуренції та дебіюрократизації (дерегуляції) у сфері ціноутворення було скасовано регламентовані з 1996 р. цінові обмеження на ринку продовольчих товарів і послуг, а саме³³:

- торговельні надбавки, декларування зміни оптово-відпускних цін на 13 груп товарів;
- граничні рівні рентабельності виробництва борошна та хліба соціальних сортів;
- граничні рівні рентабельності та торговельні надбавки на дитяче харчування;
- граничні рівні рентабельності пакування (фасування) продовольчих товарів, щодо яких запроваджено державне регулювання цін, без урахування вартості сировини не вище ніж 10%;
- державне регулювання цін на послуги на ринках з продажу продовольчих і непродовольчих товарів.

Водночас основним регулятором залишається державний нагляд і контроль за ціноутворенням на споживчому ринку. Здійснені заходи отримали різну експертну оцінку, однак на тлі значних інфляційних процесів та зниження добробуту населення ці впливи не є значимими. Більшого значення набувають інструменти антимонопольного регулювання, особливо в таких ринкових сегментах, як продаж пального населенню, надання послуг транспорту і зв'язку, що є в Україні найбільше монополізованими³⁴.

Окрім цінового регулювання, вагомим інструментарієм є *кредитний*, що широко поширений у розвинутих країнах за привабливими (довгостроковими) умовами. Кредитне регулювання спрямоване на пожвавлення і стимулювання споживчого попиту населення, підтримку торговельних підприємств, що реалізують товари за соціально низькими цінами; кредитну підтримку отримують як споживачі, так і продавці товарів народного споживання, причому кредитна підтримка споживачів наявна у випадку придбання дорогих, але необхідних у побуті, товарів тривалого користування³⁵.

Найбільш гнучким і впливовим регулятором у системі державного регулювання розвитку споживчого ринку є *податковий* – з урахуванням системи

³² Сидор І. Державне регулювання цін на продовольчі товари: вітчизняна практика та необхідність її удосконалення. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 1(34). С. 25–30.

³³ Уряд скасував державне регулювання цін на продовольчі товари та послуги на ринках (9.06.2017) : Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/250054696>

³⁴ Попадинець Н.М., Іртишева І.О., Крамаренко І.С., Данило С.І., Журавель Ю.В. Регулювання конкурентного процесу як складової управління споживчим ринком. *Регіональна економіка*. 2020. №2(96). С. 131-143.

³⁵ Коваленко Є. О. Особливості державного регулювання споживчого ринку в країнах Європи. *Держава та регіони. Сер. : Державне управління*. 2013. № 1. С. 67–71.

податків, зборів і платежів, їх ставок і процедури стягнення, а також періодичності їхньої зміни (стабільності податкової системи), що теж має велике значення для розвитку ринку.

Податкові інструменти регулювання відрізняються значною гнучкістю і різноманітністю: податки з продажів, акцизи, імпорتنі мита постійно коригуються залежно від поточної кон'юнктури на споживчому ринку; як правило, у більшості розвинутих країн товари першої необхідності оподатковуються найменшою мірою, а предмети розкоші, алкогольні та тютюнові вироби несуть на собі основне податкове навантаження; таким чином, значущість і необхідність конкретного товару для населення враховується повною мірою³⁶.

Зазначені інструменти мають характер прямого впливу. Якщо говорити про *трансформацію* інструментарію державного регулювання розвитку споживчого впливу, то сучасні виклики дерегуляції, посилення впливів громадянського суспільства (суспільного контролю), соціальної відповідальності бізнесу обумовлюють необхідність посиленого застосування *непрямих інструментів*. Мова йде про систему заходів, спрямованих на підвищення купівельної спроможності населення з підвищенням рівня його добробуту. Це складне завдання державної ваги, досягнення якого потребує комплексного підходу за напрямками:

- створення умов зайнятості, самозайнятості, підприємництва населення з можливістю реалізації особистісного інтелектуально-трудоного потенціалу;
- ефективна сегментна політика соціального захисту з підтримкою окремих категорій осіб;
- забезпечення макроекономічної (інфляційної) стабільності;
- забезпечення політичної стабільності з послідовною реалізацією державної стратегії соціально-економічного і людського розвитку.

Іншим аспектом трансформації інструментарію державного регулювання розвитку споживчого впливу є диференціація його застосування за окремими ринками продовольчих товарів – зерна, борошна та хліба, цукру, молока, м'яса, соняшника, сої, олії³⁷. Ці ринки масового споживання та включення до товарів першої необхідності схильні до прихованої монополізації, у зв'язку з чим потребують посилення застосування непрямих інструментів впливу з формуванням добросовісного конкурентного середовища. Це можна забезпечити через підтримку особистих селянських господарств у сегменті малого і середнього бізнесу шляхом утворення і діяльності кооперативних сільськогосподарських утворень.

Крім економічних методів, важливою складовою непрямого державного регулювання ринку є *соціальний захист населення*, який здійснюється через:

- встановлення мінімального споживчого кошика;
- адресну допомогу окремим групам населення;

³⁶ Там само.

³⁷ Бойко О. О. Державне регулювання товарних ринків. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2433>

- пільгове обслуговування на споживчому ринку певних верств і груп споживачів.

Тільки комплексне використання прямих і опосередкованих методів та інструментів державного регулювання дозволить підвищити зацікавленість суб'єктів господарювання у збільшенні обсягів виробництва споживчих товарів і послуг, підвищенні продуктивності праці працівників, збільшенні доходів споживачів для забезпечення ефективного розвитку споживчого ринку.

3. Аналіз зарубіжного досвіду регулювання споживчих ринків в контексті імплементації антикризових моделей їх регулювання

У сучасній історії людства держави не стикались з такими масштабами поширення хвороби та такими її наслідками, як це відбувається із SARS-CoV-2 від грудня 2019 року. Пандемія коронавірусу Covid-19 спричинила не тільки глобальну економічну кризу, але також і значні зрушення у структурі та способах споживання товарів. З метою збережень життів своїх громадян та послаблення тиску на медичну систему, країни в індивідуальному порядку вводили карантинні обмеження, закривали кордони на в'їзд та виїзд, обмежували або забороняли експорт певних груп медичних товарів. І, якщо заходи у сфері охорони здоров'я держави переважно узгоджують з рекомендаціями ВООЗ, то в питаннях захисту та стабілізації національних економік кожна керується лише власними інтересами. Тим не менше, досвід інших урядів може бути корисним для вироблення більш ефективної вітчизняної політики регулювання, тому аналіз антикризового регулювання споживчих ринків в інших країнах є надзвичайно важливим елементом при визначенні оптимальних інструментів та напрямів регулювання регіональних ринків споживчих товарів в умовах триваючої пандемії, а також можливих майбутніх.

Важливою умовою регулювання споживчого ринку в умовах пандемії є стимулювання економіки, збереження робочих місць та забезпечення населенню доступу до товарів (зокрема харчових продуктів) при потребі захистити медичну систему від перевантаження, знизити рівень розповсюдження хвороби та зберегти життя громадян. Заходи реагування на кризу мають бути ретельно вивірені з огляду на пріоритети в умовах економіко-епідеміологічних компромісів. Рятування життів і засобів до існування сьогодні має бути збалансовано з підготовкою до ефективного, стійкого та справедливого відновлення завтра³⁸. Підбір оптимальних інструментів для досягнення збалансованої політики залежить від типу економіки країни, рівня бідності, політичного режиму, наявних інститутів та їх авторитетності, тощо.

Найбільш розповсюдженими методами державного регулювання споживчих ринків є:

- адміністративний (введення квот на експорт та імпорт; робочі місця тощо, «заморожування» цін та інше);

³⁸ World Bank. 2020. Protecting People and Economies : Integrated Policy Responses to COVID-19. *World Bank, Washington, DC*. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33770>

- правовий (встановлення норм і правил через прийняття відповідного законодавства – наприклад закон «Про захист прав споживачів»);
- прямий (безоплатне, пільгове субсидування, надання субвенцій, дотацій, податкових пільг, пільгових кредитів тощо);
- непрямий (фінансова, податкова, соціальна та інші політики, направлені на зменшення причин регулювання).

Законодавство переважної більшості демократичних країн зобов'язує уряди не втручатись у ринкові процеси, оскільки це шкодить самій ринковій системі та може гальмувати економічне зростання, однак кризові період, як такі, що викликані Covid-19, є надзвичайними ситуаціями, що вимагають відповідних надзвичайних заходів.

Розглянемо на прикладах згадані вище методи державного регулювання, що використовувались в контексті антикризового регулювання в різних країнах.

Сполучені Штати Америки серед перших заходів запобіганню наслідків карантинних обмежень від Covid-19 ввели надзвичайний стан в країні (13 березня 2020 року) і відповідно до цього в силу вступили положення федерального закону щодо запобігання накопиченню матеріалів з метою перепродажу за цінами, які перевищують ринкові³⁹ - фактично, цей закон забороняє будь-які спекуляції з цінами. Оголошення надзвичайного стану на державному (федеральному рівні) стало сигналом для штатів оголосити надзвичайний стан на своїй території і також ввести обмеження на спекуляцію цінами окремими нормативно-правовими актами, зокрема на товари першої необхідності, зокрема медичні товари (захисні медичні маски, респіратори, дезінфектори, медичні рукавички тощо). Будь-які підвищення цін, в період поки режим надзвичайного стану не припинено, підпадають під кримінальний злочин місцевого або федерального рівня, оскільки вважаються дискримінацією певних груп населення⁴⁰. Максимальний відсоток, на який може бути підвищена ціна без настання відповідальності, варіюється у межах 10-25% залежно від штату⁴¹. З метою відслідковування порушень введених у дію законів за ініціативою Генерального Прокурора США було створено робочу групу щодо моніторингу підвищення цін та накопичення товарів в умовах Covid-19 при Міністерстві юстиції. Ця комісія відстежує ситуацію щодо спекуляції цінами та займаються судовими справами з цих питань. Важливо відзначити, що законодавство США щодо спекуляції цінами розповсюджується також і на онлайн платформи з продажу товарів. Наприклад, Мін'юст подав позов проти одного з ретейлерів на платформі Amazon щодо підвищення цін на засоби індивідуального медичного захисту. Допомогу в моніторингу ситуації також надає Федеральне Бюро Статистики, яке помісячно відслідковує зміни індексу споживчих цін в країні⁴².

³⁹ 50 U.S.Code §4512 - Hoarding of designated scarce materials. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/50/4512>

⁴⁰ Glenn K. Vanzura, Holly A. Farless Pricing Compliance in the United States During the COVID-19 Pandemic *Mayer Brown*, 2020 URL: <https://www.mayerbrown.com/en/perspectives-events/publications/2020/04/pricing-compliance-in-the-united-states-during-the-covid19-pandemic>

⁴¹ Rydzewski M. Price Gouging During a Pandemic: The Federal Government's Response *DttP: Documents to the People* Vol 48, No 4 (2020) URL: <https://journals.ala.org/index.php/dttp/article/view/7480/10323>

⁴² Effects of COVID-19 Pandemic and Response on the Consumer Price Index *U.S. Bureau of labor statistics* URL: <https://www.bls.gov/covid19/effects-of-covid-19-pandemic-on-consumer-price-index.htm>

Схожу політику моніторингу за підвищенням цін на медичні товари першої необхідності запровадили також у Великій Британії, Аргентині, Гонконгу, Індії, Нігерії, Кенії та низці інших. Європейський Союз не приймав додаткових нормативно-правових актів щодо регулювання цін, однак на рівні об'єднання та на національних рівнях антимонопольні агентства (управління) повідомили всіх підприємців, що органи влади особливо прискіпливо будуть відслідковувати підвищення цін на товари першої необхідності, в першу чергу медичні, і в разі підтвердження спекуляцій до винуватих будуть застосовані значні санкції⁴³. У Польщі наприклад Польський орган з питань конкуренції (UOKiK) ініціював провадження проти оптових продавців, які нібито розірвали контракти на постачання засобів індивідуального захисту лікарням, щоб підвищити ціну на медичне обладнання, а також запустив гарячу лінію для директорів лікарень, щоб повідомляти владу про таку поведінку⁴⁴.

Важливо відмітити, що запроваджені обмеження визначаються органами влади різних країн як тимчасові, оскільки є загальне усвідомлення, що середньо- або довготривалі цінові обмеження можуть завдати шкоди ринковим відносинам та створити передумови для нерівної конкуренції. Окрім того Антимонопольні органи корегують закони таким чином, щоб забезпечувалось дотримання загальних інтересів у часи пандемії, зокрема щодо ланцюгів поставок.

Необхідно також зауважити, що експертне середовище вказує, що політика стримування цін має негативний вплив на боротьбу з пандемією та конкурентні умови на ринках⁴⁵. У дослідженні, проведеному Г. Робертсом та Р. Чакраборті в США було виявлено, що обмеження проти спекуляції цінами призвели до росту середнього числа соціальних контактів, що у свою чергу призвело до швидшого поширення вірусу та можливих смертей⁴⁶, хоча метою запровадження регулювання цін є забезпечення доступності товарів в умовах пандемії для населення з ціллю її подолання.

Серед інших обмежувальних заходів, що використовували країни для регулювання споживчих ринків були обмеження на експорт окремих груп товарів. Як свідчить середньорічний звіт генерального директора СОТ про заходи, пов'язані з торгівлею, представлений членам 24 липня 2020 р., у період з середини жовтня 2019 р. до середини травня 2020 р. члени СОТ ввели 363 нові торгові заходи. 198 з них сприяли торгівлі та 165 обмежували її. Більшість з них, а саме 256 (близько 71%) є тимчасовими і пов'язані з пандемією, з них 147

⁴³ Ramirez E., Loughlin C., Rissmiller M., Cissal De Ugart S., Hamilton J. U.S. and European authorities actively pursue COVID-19 price gouging violations *Hogan Lovells* 2020 URL: https://www.hoganlovells.com/~media/hoganlovells/pdf/2020-pdfs/2020_04_20_acer_alert_us_and_european_authorities_actively_pursue_covid19.pdf

⁴⁴ UOKiK, UOKiK's proceedings on wholesalers' unfair conduct towards hospitals, 2020), URL: https://www.uokik.gov.pl/news.php?news_id=16277.

⁴⁵ Spencer T. Prices in a time of corona: the law and economics of price-gouging *EPICENTER*. 2021 URL: <http://www.epicenternetwork.eu/research/briefings/prices-in-a-time-of-corona-the-law-and-economics-of-price-gouging/>

⁴⁶ Roberts G., R. Chakraborti How Price-Gouging Regulation Undermined COVID-19 Mitigation: Evidence of Unintended Consequences The Center for Growth and Opportunity at Utah State University. 2020 URL: <https://www.thecgo.org/research/how-price-gouging-regulation-undermined-covid-19-mitigation-evidence-of-unintended-consequences/#1-introduction>

сприяли торгівлі, а 109 — обмежували її⁴⁷. Переважна більшість запроваджених заходів були направлені на медичні товари: захисні медичні маски та рукавички, спеціальні костюми, дезінфікуючі засоби, певні ліки, апарати ШВЛ та інше медичне обладнання, що допомагає у боротьбі з новим коронавірусом. Такі заходи вводилися строком в середньому до трьох місяців з подальшим продовженням. Наприклад, Австралія застосувала тимчасові тарифні концесійні заходи для сприяння ввезенню вказаних товарів ще 1 лютого строком до 31 липня, а згодом продовжила дію цих заходів до кінця року. На початку травня 2020 р. деякі країни припинили експортні обмеження таких продуктів. Спостерігається поступова відмова від інших заходів, що вживалися на ранніх стадіях пандемії. Згідно Звіту, близько 28% застосованих членами СОТ заходів щодо обмеження торгівлі, пов'язаних із COVID-19, були скасовані до середини травня 2020.

Однак, багато країн ввели обмежувальні торгові заходи переважно на основні харчові продукти, такі як цукор, крупи, гречка, рис, овочі, соя, соняшникове насіння, готова їжа та олія з метою гарантування місцевих продовольчих запасів та забезпечення продовольчої безпеки. Наприклад, ЄС союз вводив заборону на експорт цибулі, часнику, ріпи, жита, рису, гречки, зернових круп, насіння соняшнику тощо. Єгипет забороняв вивозити деякі бобові (боби та сочевиця під заборонаю експорту і досі). Індонезія тимчасово скасовувала вимогу імпортової сертифікації цибулі та часнику. Киргизстан запровадив тимчасову заборону експорту деяких харчових продуктів (наприклад, пшениця, пшеничне борошно, харчова олія, рис, макарони, курячі яйця, цукор, йодована кухонна сіль, корми (сіно, солома, комбікорм, висівки і зерновий корм). Північна Македонія ввела тимчасову заборону експорту пшениці. Федерація Сент-Кітс і Невіс скасувала імпортні тарифи на певні продукти, наприклад, овочі, фрукти, фруктові соки, вітаміни, а Таїланд забороняв експорт курячих яєць⁴⁸.

Альтернативою до обмежувальних заходів є стимулюючі. Найяскравішим прикладом такого регулювання є політика фінансової підтримки Європейського Союзу. Вона є частиною великої програми виходу з кризи, спричиненої коронавірусом – Європейський Союз Нового Покоління (New Generation European Union), яка була прийнята 21 липня 2020 року і передбачає надання різних типів фінансування загальною сумою 750 мільярдів євро, що мають бути витрачені не стільки безпосередньо на подолання наслідків кризи, а також і на реформування промисловості (екологізацію), запровадження інновацій, діджиталізацію, створення нових робочих місць тощо⁴⁹.

Європейський Союз в межах заходів по відновленню економіки запровадив окрему підтримку сектору сільського господарства та рибальства з першочерговою метою забезпечити доступність продуктів харчування для населення. Серед запроваджених заходів:

⁴⁷ Ісаханова Н., Пилипенко А. Обмеження міжнародної торгівлі на фоні COVID-19: світові тенденції *Юридична газета online* 2020, №16 (722). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zovnishnoekonomichna-diyalnist/obmezheniya-mizhnarodnoyi-torgivli-na-foni-covid19-svitovi-tendenciyi.html>

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Recovery plan for Europe *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

- щодо полегшення постачання продуктів: сезонні працівники визнані «критично важливими»; створено green lanes (зелені доріжки) – спеціальні пропускні пункти на кордонах країн для вантажного транспорту, що перевозить товари, де всі необхідні процедури перевірки, в тому числі медичні, проводяться за 15 хвилин.

- Для фермерів:
 - вищі аванси прямих платежів (від 50% до 70%) деякі виплати за розвиток сільських територій (від 75% до 85%)
 - продовження на 1 місяць для заяв про оплату
 - допомога для приватного зберігання для тимчасового вилучення продуктів терміном до 6 місяців
 - позики або гарантії на вигідних умовах для покриття операційних витрат до 200 000 євро
 - державна допомога до 800 000 євро підприємствам харчової промисловості та маркетингу до 120 000 євро на ферму
 - екстрена допомога із фондів розвитку сільських територій у розмірі до 7 000 євро на фермера до 50 000 євро на малий бізнес
- Інші заходи для галузі:
 - спрощене адміністрування та менша кількість перевірок на місці
 - тимчасові відступи від деяких правил конкуренції ЄС
 - гнучкість програм підтримки на ринку для деяких продуктів
 - переорієнтація пріоритетів фінансування за існуючими програмами
- Для рибалок та виробників аквакультур:
 - підтримка тимчасового припинення риболовлі (максимальна ставка співфінансування 75%, включаючи піших рибалок та нові судна)
 - підтримка тимчасового припинення або скорочення виробництва та реалізації аквакультури
 - допомога для зберігання продуктів та покращення умов використання механізму зберігання
 - більша гнучкість у використанні коштів
 - подальше спрощення процедур для оперативних програм
 - можлива компенсація державами - членами економічних втрат у найвіддаленіших регіонах⁵⁰.

Схожі заходи для підтримки виробників та постачальників харчових продуктів запровадили і в інших країнах світу, наприклад в Канаді для підтримки виробників морепродуктів виділено 62,5 млн. канадських доларів⁵¹ тощо. Окрім прямої підтримки бізнесу, влада деяких країн також надає безпосередню фінансову допомогу населенню. В останньому антикризовому пакеті - «Американський план порятунку» в розмірі 1,9 трильйони доларів США, який прийняли в березні 2021 на додачу до вже діючого закону Про допомогу від коронавірусу пом'якшення наслідків та економічну безпеку, що передбачав 2

⁵⁰ Infographic - COVID-19: EU support to agriculture and fisheries *European Council* URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/covid-19-agrifish/>

⁵¹ Canada's COVID-19 Economic Response Plan URL: https://www.canada.ca/en/department-finance/economic-response-plan.html#avoiding_layoffs

трильйони допомоги американській економіці, передбачена пряма стимулююча виплата населенню у розмірі 1400 доларів у якості підтримки для тих, хто заробляє до 75 тис. доларів рік. Особи зі скоригованим особистим доходом до 75 тис. та пари до 150 тис. доларів на рік отримують повну виплату також і за кожного, хто офіційно перебуває на їх утриманні незалежно від віку⁵².

Ще одним ефективним методом регулювання ринків споживчих товарів є запровадження податкових пільг для виробників.

В Австралії уряди штатів та територій країни в межах допомоги бізнесу, зокрема малим та середнім підприємствам, запровадили пакет фіскальних стимулів на суму 50 млрд австралійських доларів, що включає податкові пільги для підприємців (зокрема відтермінування виплат податків по заробітній платі) та пільги для домогосподарств, такі як знижки за комунальні послуги, грошові виплати вразливим домогосподарствам, підтримка витрат на охорону здоров'я, будівництво, пакети інфраструктури та екологічні інвестиції (відновлювані джерела енергії та технології)⁵³.

В Бахреїні у 2020 було запроваджено пакет допомоги економіці у розмірі 1.5 млрд доларів США. Серед передбачених заходів, зокрема, передбачено звільнення промислових та комерційних компаній від державних зборів, а в 2021 році компанії, що постраждали від наслідків Covid-19 були також звільнені від муніципальних зборів, призупинено збір реєстраційних зборів, а також електронні магазини звільнені від зборів за створення та управління⁵⁴, тощо.

В Пакистані уряд санкціонував пакет фіскальних стимулів і певні гранти з фонду надзвичайної допомоги для пом'якшення економічних негативних наслідків пандемії коронавірусу. Щодо податкових заходів, то було затверджено кошти для повернення податку з обороту та податку на прибуток, відшкодування відрахувань митних зборів, а також зміни різних ставок податків та митних зборів: було знижено ставку авансового податку на деякі імпорتنі продукти харчування до 0% (з 2%); фізичні особи та об'єднання осіб, які пропонують основні продукти харчування державним універсамам, сплачуватимуть знижену ставку податку на прибуток 1,5% (з 4,5%); імпортери звільняються від додаткового митного збору в розмірі 2%, що стягується на імпорт соєвої олії, олії каноли, пальмової олії та соняшникової олії тощо⁵⁵.

Ще одним важливим елементом забезпечення антикризового регулювання споживчих ринків є забезпечення функціонування системи захисту прав споживачів. На початку пандемії деякі країни (в тому числі й члени ЄС) внесли зміни до нормативно-правових актів з метою захистити споживачів, зокрема туристичних послуг і забезпечити їм повернення коштів від підприємств галузі. Численні міжнародні та національні організації з захисту прав споживачів і не тільки розробили правила та стандарти надання послуг та виготовлення і

⁵² H.R.1319 - American Rescue Plan Act of 2021 URL: <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/1319/text>

⁵³ Stimulus Package URL: <https://www.stimuluspackage.com.au/>

⁵⁴ Bahrain Coronavirus Updates URL: <https://www.bahrainedb.com/key-updates-on-covid-19/>

⁵⁵ Pakistan: Tax and economic relief (COVID-19) URL: <https://home.kpmg/us/en/home/insights/2020/04/tnf-pakistan-tax-economic-relief.html>

поширення товарів в умовах пандемії Covid-19 з метою запобігання дискримінації вразливих груп населення:

- OECD випустили посіб з рекомендаціями владі та бізнесу щодо захисту онлайн-споживачів в умовах Covid-19⁵⁶, що є надзвичайно актуальним в контексті значного зростання ролі е-комерції в структурі витрат населення;

- ISO (Міжнародна організація зі стандартизації) оновила стандарти щодо медичного устаткування та одягу для покращення захисту персоналу та отримувачів медичних послуг в умовах пандемії⁵⁷.

В окремих країнах національні організації захисту прав споживачів створюють та поширюють інформаційні брошури, інструкції тощо щодо прав споживачів в умовах пандемії та механізмів захисту їх інтересів. Ця практика поширена в Російській Федерації⁵⁸, Індії⁵⁹ та десятках інших державах згідно з даними міжнародної організації Consumers International, що об'єднує спілки захисту прав споживачів із понад 100 країн⁶⁰. До того ж, Республіка Корея допомагає споживачам подавати скарги, пов'язані з COVID-19, через центри консультування споживачів; Колумбія запустила додаток для споживачів, щоб у режимі реального часу повідомляти про порушення захисту прав споживачів, пов'язані з COVID-19; Домініканська Республіка, Франція, Мексика, Марокко та Іспанія, серед інших, створили спеціальні онлайн-портали, на яких розміщується актуальна інформація для споживачів⁶¹.

4. Аналіз стану та оцінювання чинників впливу на розвиток регіональних ринків споживчих товарів в сучасних умовах

У цілому система регулювання конкурентних відносин, що базується на прогресивних теоретико-методологічних положеннях, у якій домінантним мотивом є формування рівних, високомотиваційних умов розвитку для всіх суб'єктів господарювання, дозволить органам управління вибудувати адекватну сучасним вимогам і потребам ефективну модель конкурентної політики. Складниками цього процесу також є конструювання нових правил поведінки (інститутів), створення мотивації цивілізованого змагання бізнесу за краще задоволення потреб споживача, захист добросовісної конкуренції та підтримка позитивних процесів у розвитку конкурентного середовища. У сучасних умовах господарювання та формування конкурентного середовища зросла роль конкурентоздатності підприємств як основного критерію, що

⁵⁶ Protecting online consumers during the COVID-19 crisis *OECD*. 2020 URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=130_130819-ay45n5rn74&title=Protecting-online-consumers-during-the-COVID-19-crisis

⁵⁷ COVID-19 Response: freely available ISO standards URL: <https://www.iso.org/covid19>

⁵⁸ Защита прав потребителей в условиях пандемии коронавируса *Федеральная служба по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека* URL: https://www.rosпотребнадзор.ru/region/korono_virus/zachit_prav.php

⁵⁹ CUTS initiatives and support to vulnerable community dealing with Covid-19 URL: <https://cuts-chd.org/pdf/cuts-initiatives-and-support-to-vulnerable-community-dealing-with-covid-19.pdf>

⁶⁰ Consumer Protection and Consumer Advocacy During the Pandemic *Consumers International* URL: <https://www.consumersinternational.org/what-we-do/covid-19/>

⁶¹ Coke Hamilton P., Moreira T. Consumers vs COVID-19 *UNCTAD* URL: <https://unctad.org/news/consumers-vs-covid-19>

забезпечує ефективність виробництва та сприяє швидкому інтегруванню України до ЄС. Країни пострадянського простору, серед них і Україна, посідають чи не останні місця за рівнем конкурентоздатності продукції, послуг, виробничих процесів. Причиною такого відставання є те, що питанням забезпечення конкурентоздатності в Україні не надавалося достатньої уваги. Були лише окремі проекти, пропозиції щодо окремих підприємств, більшість з яких залишалися нереалізованими.⁶²

Регулюється ринок шляхом контролю ринкових процесів та створенням спонукальних програм. Як зазначалося вище, для підтримки сільськогосподарського виробника і регулювання аграрних ринків держава використовує такі інструменти, як цінова політика, податкова політика, бюджетна підтримка, надання пільгових кредитів, у тому числі здешевлення відсоткових ставок для кредитування сільськогосподарського виробництва, митно-тарифне регулювання, сприяння розвитку страхування тощо. Вивчення наведених методів державного регулювання конкуренції доводить, що їх зміст часто переплітається між собою й один і той самий важіль одночасно є інструментом різних методів регулювання⁶³.

На основі проведених прогнозних моделей ми бачимо, що в цілому, можливо було б спрогнозувати позитивний прогноз однак пандемія внесла свої корективи у розвиток внутрішнього ринку споживчих товарів.

Сьогодні Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було скориговано прогнозні показники економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки, які схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 23.10.2019 № 883 “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 15 травня 2019 р. № 555”⁶⁴.

Уточнення були внесені, враховуючи поточну економічну ситуацію та зміни окремих припущень, перш за все, нижчий, ніж очікувався раніше, рівень світових цін на енергоносії та більш міцний обмінний курс гривні. Також було враховано пріоритетні реформи, передбачені Програмою діяльності Уряду, зокрема:

- запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення,
- проведення ефективної приватизації,
- реформування правил функціонування ринку праці,
- демонополізація та посилення конкуренції,
- подальша дерегуляція економіки,
- реалізація заходів з просування українського експорту на зовнішніх ринках і зменшення бар’єрів для експорту українських товарів та послуг⁶⁵.

⁶² Мірко Н.В. Державне регулювання внутрішнього ринку та шляхи його активізації. URL. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Spem_2011_2_9.pdf

⁶³ Уляниченко Ю. О. Формування моделі державного регулювання конкуренції в аграрному секторі економіки України. URL. [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01\(9\)/13uuouseu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01(9)/13uuouseu.pdf)

⁶⁴ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства URL. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6d5a79e1-b2f3-416e-8a74-0b6dc24456be&title=UtochnenniaOsnovnikhPrognoznikhPokaznikivEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2020-2022-Roki>

⁶⁵ Там само

У документі «Уточнення основних прогнозних показників економічного і соціального розвитку України на 2020-2022 роки» проаналізовано два сценарії розвитку подій, що можуть розвиватися на внутрішньому ринку.

Сценарій 1. Передбачає подальше поступове прискорення економічного зростання та формування якісного підґрунтя для сталого економічного розвитку в середньостроковій перспективі. За цим сценарієм прогнозується:

зростання реального обсягу ВВП на 3,7% у 2020 році, 3,8% у 2021 році та 4,1% у 2022 році;

індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року) – 105,5% у 2020 році, 105,3% у 2021 році, 105,1% у 2022 році.

Припущення щодо середньорічного обмінного курсу – 27,0 гривень за долар США у 2020 році, 27,2 гривень за долар США у 2021 році, 27,5 гривень за долар США у 2022 році.

Цей прогнозний сценарій буде використано під час доопрацювання проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» між першим та другим читанням.

За умов успішного впровадження реформ для покращення бізнес-клімату кардинальні успіхи у боротьбі із корупцією, реформуванні судової системи і захисті прав власності можуть зумовити сплеск інвестиційної активності, у тому числі за рахунок припливу іноземного капіталу.

Відповідно до сценарію 2, прогнозується:

зростання реального обсягу ВВП на 4,8% у 2020 році, 5,5% у 2021 році та 6,5% у 2022 році;

індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року) – 105,8% у 2020 році, 105,0% у 2021 році та у 2022 році.

Припущення щодо середньорічного обмінного курсу – 24,8 гривень за долар США у 2020 році, 23,9 гривень за долар США у 2021 році, 24,2 гривень за долар США у 2022 році⁶⁶.

Незважаючи на невизначеність щодо строків пандемії COVID-19 та її наслідків для економіки, Україна має формувати власну антикризову політику. З позиції сьогодення складно оцінити майбутні зміни і ще складніше спрогнозувати тенденції та спланувати відповіді дії на короткострокову перспективу. Наскільки тривалою буде пандемія, наскільки глибоким падіння економіки, як швидко економічні системи зможуть відновитись, які види економічної діяльності найбільше постраждають.⁶⁷

Досвід світових країн показує результат того, що пандемію такими превентивними заходами не подолати. Україна не знаходиться осторонь таких процесів, урядом розроблені сценарії соціально-економічного розвитку та заходи щодо подолання негативних наслідків карантинних заходів. Окрім сценаріїв, що передбачають припинення карантину, розроблені також сценарії за L-формою та умовний песимістичний сценарій. «Сценарій за L-формою: передбачається, що карантинні заходи в Україні триватимуть до кінця II

⁶⁶ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6d5a79e1-b2f3-416e-8a74-0b6dc24456be&title=UtochnenniaOsnovnikhPrognoznikhPokaznikivEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2020-2022-Roki>

⁶⁷ Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. 2020. Випуск 51. 31с.

кварталу, що матиме негативний вплив на економіку країни, в результаті чого відновлення буде дуже повільним. Умовний песимістичний сценарій: передбачається, що стримування масового поширення COVID-19 стане першочерговим завданням держави, а карантинні заходи в Україні будуть подовжені на більш тривалий період»⁶⁸.

Фахівцями Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства розроблено консенсус-прогноз на 2020-2021 роки розвитку зовнішнього сектору України (рис. 2).

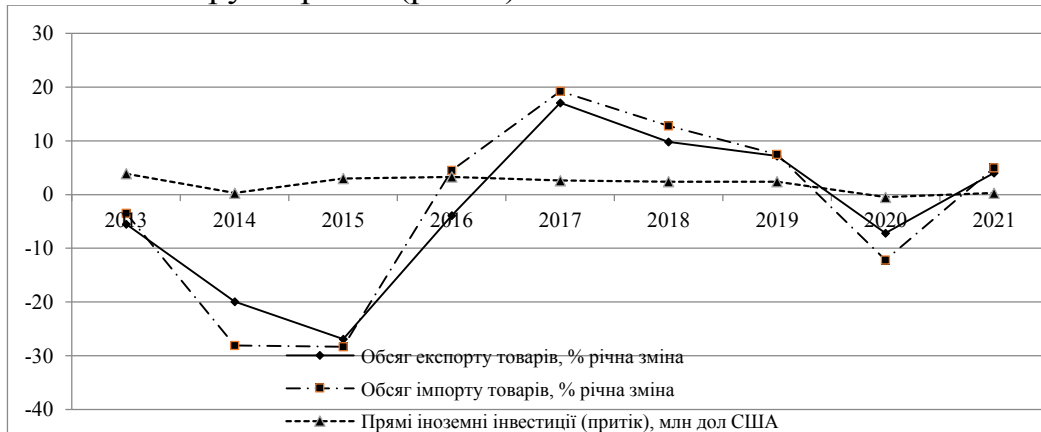

Рис. 2. Динаміка зовнішнього сектору Україна за період 2013-2021 рр. в умовах пандемії COVID-19

Джерело: згруповано авторами за даними⁶⁹

За даними рисунку, спрогнозовано обсяг експорту та імпорту товарів, а також притік прямих іноземних інвестицій. Як бачимо, що позитивних прогнозів на 2020 рік не передбачено, падіння експорту товарів передбачено на рівні 7,2% та імпорту на рівні 12,2 %, відчуємо відтік прямих іноземних інвестицій на 0,5 млн дол. США. Позитивним є прогнозоване значення показників зовнішнього сектору на 2021 рік.

Варто зазначити, що регулювання внутрішнього ринку з метою забезпечення добробуту населення – це першочергове завдання уряду в подоланні наслідків COVID-19. Пропонуємо визначити пріоритетні завдання на короткострокову та середньострокову перспективу для конкурентного розвитку внутрішнього ринку (рис. 3).

Пріоритетами у розбудові конкурентного процесу внутрішнього ринку на короткострокову та середньострокову перспективи повинні стати конкурентоспроможність національного виробництва з одночасним добробутом населення. А тому, при подоланні економічної кризи в наслідок пандемії COVID-19 виникає необхідність у створенні сприятливого інституційного регулювання, що забезпечить процес «чесної» конкуренції на споживчому ринку.

На національному рівні інституційне регулювання конкуренції здійснюють відповідні органи державної влади. Центральне місце в системі органів контролю у сфері економічної конкуренції займає Антимонопольний

⁶⁸ Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. 2020. Випуск 51. 31с.

⁶⁹ Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. 2020. Випуск 51. 31с.

комітет України (АМКУ), створений у 1993 р. Правове становище Комітету визначає Закон України «Про Антимонопольний комітет України». Згідно з цим законом, АМКУ є державним органом зі спеціальним статусом, мета діяльності якого – забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності⁷⁰.

Рис. 3. Пріоритети та завдання регулювання конкурентного процесу внутрішнього ринку на короткострокову та середньострокову перспективи в умовах пандемії COVID-19

Джерело: запропоновано авторами

Також Держава за допомогою різноманітних інструментів, зокрема державних (публічних) закупівель, пільгового кредитування, податкових пільг та преференцій, має можливість формувати необхідну структуру інтересів бізнесу, які б відповідали державній стратегії розвитку, створювати сприятливе середовище для залучення бізнесу з метою досягнення державних (загальнонаціональних) цілей при створення інтегрованих структур,

⁷⁰ Пожуєв О.В. Конкуренція та конкурентна політика підприємства під впливом державного контролю. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Випуск 43. С.233-245 Про внесення змін до деяких законів України з питань захисту економічної конкуренції : Закон України від 20.11.2003 № 1294-IV URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1294-IV#Text>

формуванні механізмів інтеграційної взаємодії суб'єктів господарювання при започаткуванні та розвитку інноваційних проектів. Взаємодія ж суб'єктів приватного та державного секторів суттєво впливає на ефективність вирішення та розв'язання пріоритетних соціально-економічних завдань⁷¹.

В Україні сьогодні всі публічні закупівлі проходять через електронний майданчик «Держзакупівлі.Онлайн», що входить до електронної системи публічних закупівель України ProZorro. Через платформу можна ознайомитися з державними публічними закупівлями України, взяти участь у закупівлях, запропонувати державі товари або послуги, скористатися всіма супутніми сервісами⁷². Окрім цього є допоміжні платформи Єдиний веб-портал використання публічних коштів⁷³, де публікуються звіти з використаних коштів та Портал Відкритих даних⁷⁴.

Внаслідок домінування протягом багатьох років в Україні сировинної орієнтації експорту та надмірної концентрації виробництва у промислових регіонах, ресурсо- та енергоємних галузей і технологій заснувалася структура управління розвитком, яка загалом є неефективною та екологічно небезпечною. Тому постала необхідність в розробленні глобальних цілей сталого розвитку України до 2030 року, що враховуватимуть збалансоване економічне зростання, підвищення енергоефективності і формуватимуть високотехнологічні види діяльності.

Головним стратегічним документом, що формулює розвиток внутрішнього ринку споживчих товарів є Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. Стратегії розглядається як рамковий документ, який визначатиме стратегічні напрями довгострокового розвитку України. Принциповим аспектом її розробки було врахування адаптованих для України ЦСР до 2030 року та врахування основних положень Оновленої Стратегії сталого розвитку ЄС. Розроблена Стратегія сталого розвитку України до 2030 року і Національний план дій до 2020, при умові затвердження їх на державному рівні, в подальшому можуть стати дійовим інструментом для впровадження засад збалансованого розвитку у регіонах і поселеннях України шляхом врахування основних положень в стратегіях їх розвитку. Особливо це важливо для опрацювання напрямів розвитку новостворюваних об'єднаних територіальних громад⁷⁵.

Окрім Стратегії сталого розвитку України до 2030 року в країні діяли Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року та Концепція розвитку внутрішньої торгівлі України. Серед основних пріоритетів необхідно виділити спільні для більшості документів (табл. 3).

⁷¹ Шалімова Н.С. міжнародний рейтинг оцінювання ефективності системи публічних закупівель (benchmarking public procurement) та використання його результатів для оцінки інноваційної активності в країні. *Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі*: мат-ли міжн. наук.-практ. конф. К.: Вид-во Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2019. - 134

⁷² Держзакупівлі.онлайн URL: <https://www.dzo.com.ua/>

⁷³ Єдиний веб-портал використання публічних коштів URL: <https://spending.gov.ua/new/>

⁷⁴ Портал Відкритих даних URL: <https://data.gov.ua/>

⁷⁵ Стратегія сталого розвитку України до 2030 року URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwidmMWHwYzqAhVtmYsKHQEmB_QQFjAAegQIBB&url=http%3A%2F%2Fwww.ua.undp.org%2Fcontent%2Fdam%2Fukraine%2Fdocs%2FSDGreports%2FUNDP_Strategy_v06-optimized.pdf&usq=AOvVaw0nkX4N-wkWJ4i_0zEUIU_

У зв'язку з тим, що в Україні розроблена і діє Концепція розвитку внутрішньої торгівлі України, а тому постає необхідність у розроблені стратегії. Конкретними результатами і змістом стратегії розвитку реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів мають бути:

- концепція розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів на відповідний період;
- стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів;
- державна Програма розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів.

На різке загострення проблеми зниження купівельної спроможності населення, окремої важливості набуває реалізація ефективного економічного механізму та засобів, здатних нівелювати або й усунути ці негативні тенденції. Серед першочергових заходів подолання бідності і підвищення купівельної спроможності населення мають стати:

Таблиця 3

Пріоритетність, визначена в стратегічних документах щодо розвитку внутрішнього споживчого ринку

Стратегічний документ	Пріоритетність					
	Імпортозаміщення	Експортно орієнтована модель	Розвиток інфраструктури торгівлі	Впровадження системи захисту справ споживачів	Продовольча безпека	Екологічність
Про цілі сталого розвитку на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019					+	+
Концепцію державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року.	+		+	+		
Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.12.1997 № 1449)		+	+			

Джерело: сформовано на основі опрацювання нормативно-правових актів

- перегляд і затвердження базових державних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати, неоподаткованого мінімуму доходів громадян) відповідно до реальних потреб і ринкових умов;
- сприяння зростанню рівня заробітних плат через законодавче закріплення у Генеральній угоді частки заробітної плати у структурі доданої вартості на рівне не менше 35%;

- перегляд механізмів обліку, оподаткування та вартості використання суб'єктами підприємництва державних і комунальних ресурсів, що дозволить знизити податкове навантаження на доходи фізичних осіб та малий бізнес»⁷⁶.

Також варто зазначити, що в складних політичних та економічних умовах внутрішній ринок України знаходиться в стані постійної небезпеки, посилюються ризики всередині країни та з'являються загрози зовнішнього середовища. В таких умовах державне регулювання внутрішнього ринку є надзвичайно важливим, оскільки процес формування та реалізації заходів, спрямованих на розвиток внутрішнього ринку, залежить від виконання державою таких завдань:

- забезпечення стабільності грошової одиниці;
- недопущення інфляційних процесів;
- стимулювання припливу іноземних інвестицій;
- створення вільних економічних зон;
- розроблення цільового кредитування національних виробників;
- страхування фінансових ризиків вітчизняних виробників;
- створення інформаційно-комунікаційних ресурсів;
- регламентування торговельних відносин;
- забезпечення прозорості процесів на внутрішньому ринку;
- гарантування якості та безпеки товарів і послуг тощо»⁷⁷.

Отже, в сучасних умовах світової кризи постає нагальна необхідність у формуванні стратегії розвитку внутрішнього споживчого ринку. На жаль, затверджена Концепція розвитку внутрішньої торгівлі України вичерпала себе і не відповідає сучасним цілям сталого розвитку на період 2030 року. Тому пропонуємо замінити Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України та розробити концепцію розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів на відповідний період, що буде включати цілі та завдання сталого розвитку на період до 2030 року.

У Концепції закладаються основи державної політики щодо підтримки належного рівня внутрішнього ринку споживчих товарів, а саме: сукупність цілей розвитку стимулювання внутрішнього виробництва, система національних інтересів у цій сфері і пріоритети державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки країни. В той же час Стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів має конкретизувати і визначити стратегію щодо реалізації основних положень Концепції розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів на відповідний період як основ державної політики по відношенню до забезпечення продовольчої безпеки країни та належного функціонування внутрішньої торгівлі споживчими товарами.

⁷⁶ Васильців Т.Г., Ткачук І.М.О., Рудик С.А. Недоліки інституційного середовища сучасного розвитку внутрішнього ринку України та напрями їх усунення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип.8. С.273-277, С.277

⁷⁷ Магас Н.В. Теоретичні аспекти механізму регулювання внутрішнього ринку України. *Глобальні та національні проблеми економіки* 2015 Випуск 7. С.169-172

На сучасному етапі Стратегія має визначати основні напрями, підходи і пріоритети діяльності органів публічної влади та суб'єктів внутрішнього ринку щодо розв'язання проблем, пов'язаних з подоланням кризових явищ з виробництвом і реалізацією вітчизняної продукції. І, відповідно, державна Програма розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів має включати практичні заходи з побудови системи функціонування внутрішнього ринку споживчих послуг х формуванням відповідних правових і організаційних послуг.

При створенні Стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів обов'язково необхідно враховувати стратегічні цілі сталого розвитку України на період 2030 року

Відповідне місце стратегії розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в забезпеченні сталого розвитку України відображено на рис. 4.

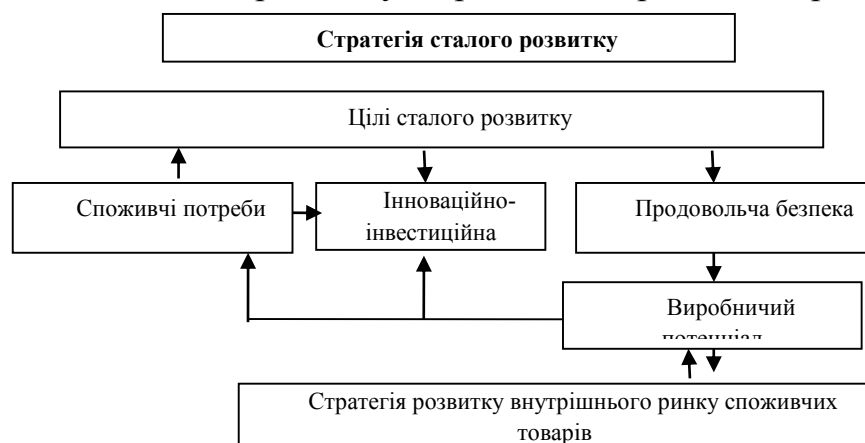

Рис. 4. Місце стратегії реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в забезпеченні сталого розвитку України

Джерело: розроблено авторами

Як бачимо, Стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів забезпечує продовольчу безпеку країни при цьому враховує виробничий потенціал та споживчі потреби населення, за допомогою стимулювання збалансованого економічного зростання, формування високотехнологічних видів діяльності, підвищення енергоефективності виробництва, розбудовуючи «зелену» економіку й технології.

Для розробки стратегії реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в забезпеченні сталого розвитку держава має впровадити спеціальні інноваційні програми з відповідним механізмом споживчого й фінансово-кредитного стимулювання для розбудови вітчизняного виробництва. Необхідно також суттєво збільшити фінансування фундаментальних і прикладних досліджень як за рахунок держави, так і приватного капіталу.

Стратегія реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в забезпеченні сталого розвитку являє собою цілісну систему ідей, поглядів, намірів та ключових заходів щодо розвитку внутрішнього виробництва на середньострокову перспективу в контексті основних напрямів розвитку економіки з метою гарантування продовольчої безпеки країни.

Необхідність визначення основних стратегічних орієнтирів його розвитку зумовлена, по-перше, постійним зростанням ролі внутрішнього виробництва у житті населення, по-друге – відсутністю комплексних системних розробок, визначення цілей та пріоритетних завдань розвитку реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів з урахуванням галузевої специфіки.

До головних завдань реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів:

- удосконалення відповідної нормативно-правової бази до вимог ЄС;
- удосконалення форм і методів державної підтримки інвестування й фінансування інновацій вітчизняного виробництва;
- пільгове оподаткування інноваційної діяльності національних виробників;
- організаційне забезпечення механізму економічного потенціалу внутрішнього ринку;
- створення сприятливих передумов для поліпшення інвестиційного клімату;
- розвиток інформаційного забезпечення внутрішнього ринку споживчих товарів;
- скорочення імпортозалежності;
- державне регулювання цін на товари першої необхідності.

Системотворчою метою єдиної реалізації державної політики розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в забезпеченні є безперервне відтворення фінансових та виробничих ресурсів, відповідно до якої він розглядається як імплементований у процес відтворення національного продукту регулятор, визначаючи напрями їх руху, пропорції розподілу і споживання. Цей механізм створює базис безперервності відтворення основних чинників виробничої діяльності, є невід'ємною частиною господарського механізму – сукупності економічних структур, методів і форм господарювання, за допомогою яких відбувається взаємозв'язок та погодження громадських та приватних інтересів, забезпечується функціонування і розвиток національної економіки.

Отже, досліджуючи основні тенденції функціонування внутрішнього ринку в умовах COVID-19 було виявлено проблеми, що гальмують їх розвиток, а саме:

- низька державна підтримка внутрішнього виробництва;
- відсутність стимулювання високотехнологічних видів діяльності;
- ненажерна ринкова та транспортно-логістична інфраструктури, що зменшують товарообіг як в Україні, так і за її межі;
- слабкий інноваційно-інвестиційний потенціал національних товаровиробників;
- висока енергозалежність;
- нерегульованість конкурентного процесу (ціноутворення, спеціалізація).

Висновки. Зазначені проблеми покладені за основу при побудові стратегічних вимірів розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів. Отже, відповідно до розробленої Стратегії, головна стратегічна мета державної політики це розбудова внутрішнього ринку шляхом підвищення рівня

конкурентоспроможності товарів (робіт, послуг) національного виробництва та зменшення імпортозалежності, створення високотехнологічних видів виробництва з одночасним підвищенням енергоефективності виробництва і його енергозбереженням (рис. 5).

Рис. 5. Структурні елементи програми розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів в умовах COVID-2019

Джерело: розроблено авторами

Підсумовуючи вище викладене, необхідно зазначити, що впровадження Стратегії розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів дозволить забезпечити вітчизняне виробництва. Головними завданнями Стратегії є:

- стимулювання внутрішнього виробництва шляхом зміцнення просторо-структурної конкурентоспроможності внутрішнього ринку;
- створення належної ринкової та транспортно-логістичної інфраструктури за рахунок відтворення логістичних центрів розвитку транскордонної торгівлі;

формування інноваційно-інвестиційного потенціалу забезпечивши високу інноваційно-інвестиційну активність направлену на технологічну модернізацію вітчизняного виробництва;

регулювання конкурентного процесу (ціноутворення, спеціалізація) визначив мінімальні та максимальні ціни на внутрішньому ринку;

екологізація виробництва за рахунок розвитку органічної продукції та підвищення енергоефективності створення.

Обґрунтована Стратегія розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів відповідає Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, відповідно може стати ефективним інструментом формування та подальшого розвитку конкурентоспроможності національного виробництва, а також забезпечить продовольчу й економічну безпеку держави.

Споживчий ринок продовольчих товарів є частиною загального та світового ринку, відповідно він є складною економічною системою з великою кількістю елементів і численними взаємозв'язками між ними. Якщо розглянути умови сьогодення та впливу війни на продовольчу безпеку то основними критичними моментами стало:

— порушення цілісних ланцюгів постачання продукції сільського господарства та харчових продуктів (від первинного виробництва до реалізації продукції споживачеві), а також діяльності щодо створення доданої вартості в аграрному секторі країни, пов'язаної із виробництвом, переробленням, розподілом, споживанням й утилізацією продуктів харчування;

— скорочення площ посівної кампанії та масове викрадення зернових культур, що є особливо загрозливим, зважаючи на високі світові ціни на нафтопродукти та газ і, відповідно зростання цін на всі міндобрива, що використовуються аграріями. Постійні бойові дії на сході, півночі та півдні України призвели до того що в таких областях, як: Харківська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Донецька і Луганська скоротилися площі посівної. Сукупно це призведе до зменшення врожайності, зборів і експорту зернових, що відповідно вдарить по наповненості Державного бюджету;

— знищення логістичних шляхів по морі ускладнило експорт української продукції на зовнішні ринки приблизно на 60 %, оскільки основну частину сільськогосподарської продукції України експортується морем. Така ситуація негативно впливає насамперед на країни, які залежать від імпорту харчової продукції, що може стати продовольчою катастрофою для них.

Серед пріоритетів та завдань зміцнення продовольчої безпеки сьогодні є: надання цільової фінансової допомоги найменшим працівникам, які втратили роботу через війну; допомога з насіннєвим матеріалом для малих фермерів та домогосподарств; звільнення від сплати або надати відстрочку сплати податків на період військових дій; запровадження комплексу заходів фінансового характеру з підтримки малого бізнесу та ФОП, які займаються виробництвом харчових продуктів; обмеження експорту соціально важливих (продовольчих) товарів; введення тимчасове державне регулювання цін на соціально важливі товари; фінансова підтримка малих агровиробників; створення умов для розвитку переробних сільськогосподарських підприємств та виробників продуктів

харчування на інноваційних засадах; розробка пакету антикризових заходів, що запроваджуються для соціальної підтримки населення та підтримка бізнесу тощо.

Тільки шляхом використання задекларованих заходів з боку держави можна досягти часткової стабільності в продовольчому забезпеченні населення країни в сучасних умовах.

5. Визначення пріоритетних напрямів та інструментів удосконалення регулювання розвитку регіональних ринків споживчих товарів в умовах пандемії COVID-2019

Ринок споживчих товарів є узагальнюючим показником рівня розвитку економіки країни чи регіону, адже його розміри та ефективність (активність ділового середовища, відкритість та інтенсивність конкуренції, орієнтованість на споживача, тощо) впливають на продуктивність інших секторів економіки та забезпечення рівновагу попиту та пропозиції. Пандемія COVID-19 призвела до значних змін на регіональних ринках споживчих товарів, як у світі, так і в середині України зокрема. В 2021 році спостерігалась поступова адаптація до нових умов та відновлення економічної активності місцевих акторів. За свідченнями Управління бюджетною відповідальністю (Велика Британія), друга половина 2021 року ознаменувалась появою дисбалансів між попитом і пропозицією на багатьох ринках, зокрема продуктових. Ця невідповідність спричинила зростання цін на товари, виробничі ресурси та послуги, необхідні для виробництва та доставки товарів до споживачів⁷⁸. Ситуацію погіршила розпочата Російською Федерацією агресивна війна проти України наприкінці лютого 2022 року, оскільки посилила кризові явища. Дослідники ОЕСР відзначають, що війна може підвищити світові ціни приблизно на 2,5% як внаслідок запроваджених санкцій і власне бойових дій, так і через додатковий тиск нових реалій на і без того зростаючу інфляцію. В цьому контексті важливо зауважити, що досвід подолання економічних наслідків запровадження карантинних заходів у 2020-21 рр. може стати для України частиною нової державної політики щодо регулювання споживчих ринків в умовах воєнного стану, оскільки бойові дії та вимушене переміщення значної кількості населення (від 10 до 14 млн осіб) вимагає, першочергового подолання так званих вузьких місць економіки або «пляшкових горлечок» для забезпечення нормальних умов життя населенню. Наголосимо, що вагомих наукових досліджень із запропонованої тематики на даний час не проводилось, оскільки здійснення комплексної оцінки унеможливлено відсутністю повної статистичної інформації та подальшої зміною ситуації унаслідок розгортання активних бойових дій.

Регіональний споживчий ринок – це підсистема товарно-грошових та організаційно-економічних відносин, що формуються у процесі купівлі-продажу товарів і послуг, для розвитку яких у межах відповідної території склалися сприятливі соціально-економічні умови для здійснення господарської діяльності

⁷⁸ The impact of bottlenecks in global product markets. URL: <https://obr.uk/box/the-impact-of-bottlenecks-in-global-product-markets/>

зادля задоволення потреб населення. Найбільше на розвиток цього ринку впливають такі чинники, як грошові доходи населення (платоспроможний попит), ціни на товари і послуги, виробництво товарів і надання послуг⁷⁹. Визначити становище на регіональних ринках споживчих товарів в умовах зняття обмежень для боротьби з COVID-19 та воєнного стану можливо на основі наявних даних щодо стану вищенаведених чинників.

В останньому звіті Національного банку України вказується, що внаслідок повномасштабної війни добробут домогосподарств упав на третину. Населення втратило доходи, а частина – ще й майно⁸⁰. Різні опитування та експертні оцінки показують, що в понад 30–40 % населення доходи впали або повністю, або скоротились на 70–80 %⁸¹. Деякі песимістичні прогнози стверджують, що до кінця року 59% українців можуть опинитись за межею бідності⁸² та будуть залежними від допомоги держави.

Зниження платоспроможного попиту відзначають наприклад виробники продовольчих товарів. Так, через війну в травні випуск молока та молокопродуктів став менше на 17-23% у порівнянні до аналогічного періоду минулого року і, як засвідчують промисловці, одна з головних причин спаду виробництва це саме падіння доходів населення⁸³. Враховуючи те, що у 2021 р. 92% грошових доходів населення спрямовувалось на потреби споживання, а у його структурі 70% становили товари та послуги першої необхідності (такі як продовольчі товари, оплата комунальних послуг, медицина), то падіння доходів через триваючі наслідки карантинних заходів проти COVID-19 і агресію Російської Федерації значно позначається на регіональних споживчих ринках.

Однак потрібно зауважити, що держава надає фінансову допомогу внутрішньо переміщеним особам (які зареєструвались і отримали відповідний статус до 30 квітня 2022 р.) у розмірі 3000 грн для осіб з інвалідністю та дітей і 2000 грн для всіх інших. Також, починаючи з травня 2022 р. підтримка надається громадянам, які перемістилися з тимчасово окупованої території АР Крим, території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні, а також особам, у яких житло зруйноване або непридатне для проживання через пошкодження і які подали до 20 травня 2022 р. заявку на відшкодування відповідних втрат⁸⁴. Також, ФОП I-IV груп, які подали звітність за останній квартал 2021 року або загалом за 2021 р. та усі наймані працівники, за яких роботодавці сплачують ЄСВ, окрім працівників бюджетних установ, фондів загальнообов'язкового державного

⁷⁹ Безпарточний М. Г. Розвиток регіонального споживчого ринку в системі ефективного функціонування торговельних підприємств. Регіональна економіка. 2015. № 4. С. 43-50.

⁸⁰ Звіт про фінансову стабільність: червень 2022. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/report>

⁸¹ Войтюк Т. Як почуватись бізнес під час війни — розповідає економічний експерт. 20.06.2022. Суспільне новини : вебсайт. URL: <https://suspilne.media/252189-ak-pocuvaetsa-biznes-pid-cas-vijni-rozpovidaie-ekonomichniy-ekspert/>

⁸² Світовий банк чекає на падіння ВВП України в 2022 році на 45,1% і зростання бідності в 11 разів. 11.04.2022 SMIDA : вебсайт. URL: <https://smida.gov.ua/news/allnews/svitovijbankcekaenapadinnavpukrainiv2022rocina451izrostannabidnostiv11raziv>

⁸³ Ринок свіжих молокопродуктів умовно стабільний. 01.06.2022. ІНФАГРО: вебсайт. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2022/06/01/riнок-svizhih-molokoproduktiv-umovno-stabilnij/>

⁸⁴ Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів від 20 березня 2022 р. № 332 Офіційний вісник України 2022 05.04. № 26, с. 77

страхування та державної служби, які подали відповідні заявки до кінця березня могли отримати одноразову виплату 6500 грн від держави. Такі заходи покликані пом'якшити наслідки війни на платоспроможність населення, але з іншого боку значно вичерпують державний бюджет України, який втратив багато джерел доходів.

Аналіз за чинником ціни на споживчі товари і послуги можна здійснювати за даними Державної служби статистики України. Так, ДССУ в травні 2022 року зазначали, що споживча інфляція в річному вимірі пришвидшилася до 18%. Споживчі ціни на товари та послуги у період січень–травень 2022 р. у порівнянні до січня–травня 2021 р. зросли на 13,8%⁸⁵.

Подорожчання оброблених продовольчих товарів пришвидшилося до 20,1% р/р. Вищими темпами зростали ціни на молочні та рибні продукти, а також на безалкогольні напої. Водночас продовжилось уповільнювалося удорожчання олії, зокрема через обмежені можливості експорту агропродовольчої продукції з України, адже наша держава є одним з найбільших гравців на цьому ринку.

На споживчому ринку у травні ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 2,7% (рис. 6). Найбільше подорожчали рис і фрукти (на 14,3% та 11,5% відповідно). На 5,9–3,2% зросли ціни на рибу та продукти з риби, продукти переробки зернових, овочі, безалкогольні напої, макаронні вироби. Однак, на 21,2% подешевшали яйця, на 2,5–0,9% – яловичина, цукор, м'ясо свійської птиці. Ціни на м'ясні продукти зростають повільніше внаслідок скорочення ринків збуту та здешевлення сировини.

Зміни цін на продукти харчування та безалкогольні напої (у % до попереднього місяця)

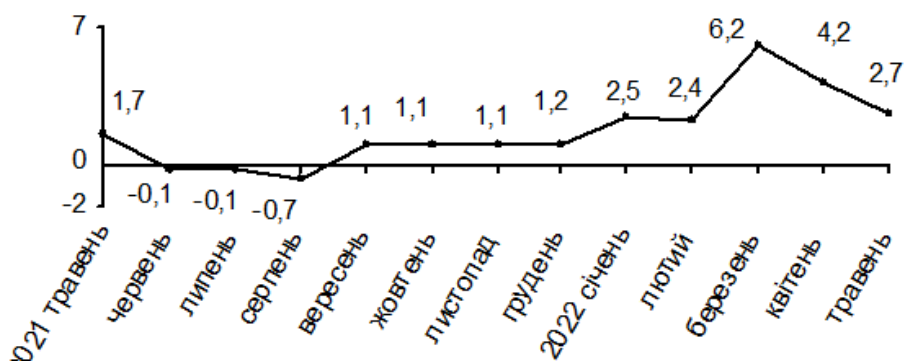

Рис. 6 Зміни цін на продукти харчування та безалкогольні напої у % до попереднього місяці з травня 2021 р. по травень 2022 р.

Джерело:⁸⁶

Темпи зростання цін на непродовольчі товари підвищилися до 7,3% р/р. Насамперед дорожчали товари для дому такі як посуд, меблі, побутова техніка, а також електроніка, автомобілі та товари особистого догляду. Це пояснюється обмеженою пропозицією цих товарів з огляду на складнощі з їх постачанням та фізичне знищення складів, а також зі збільшенням попиту на них на тлі

⁸⁵ Експрес-випуск: індекси цін. 09.06.2022. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

⁸⁶ Там само.

повернення громадян до своїх місць проживання та необхідності відновлення домівок⁸⁷. У зв'язку з тим, що різні світові організації, зокрема Європейський банк реконструкції та розвитку та Світовий банк прогнозують падіння української економіки на 30%⁸⁸ і 45%⁸⁹ відповідно, немає підстав очікувати, що інфляція і зростання цін на споживчі товари зупиняться, особливо за умов продовження активних бойових дій та відсутності доступу до важливих аграрних та індустріальних районів країни, а також унеможливлення користування морськими портами Україною для експорту та імпорту товарів.

Виробництво товарів і послуг та можливості їх доставки до споживача значно зменшились в умовах пандемії COVID-19, а війна тільки погіршила становище як у виробництві, так і в логістиці.

Складною є ситуація у першу чергу з продуктами харчування. Наприклад, попередні дослідження показують, що обсяги виробництва рослинних продуктів (овочів, фруктів, тощо) відповідно до потреб населення регіону у споживанні значно різняться (рис. 7), а у зв'язку з війною та порушенням ланцюгів поставок внаслідок руйнування транспортних шляхів та безпекової ситуації загалом, на деяких регіональних споживчих ринках виникає нестача таких товарів, тоді як виробники, зокрема на непідконтрольних Україні територіях Херсонської та Запорізької, вимушені викидати значні обсяги вирощеної продукції через заборону від окупаційної влади вивозити товари на звичні ринки споживання в інших регіонах нашої держави.

В той же час держава запустила платформу для релокації бізнесу в безпечні регіони: українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати державну допомогу в переміщенні своїх потужностей до західних областей України. Цей крок покликаний допомогти підприємцям відновити роботу і, відповідно, знову насичувати споживчі ринки товарами на які є попит населення.

Європейська бізнес асоціація в Україні вказує, що згідно з результатами останнього проведеного ними опитування, у повному обсязі працюють вже 47% компаній (тоді як у квітні таких було 28%). Ще 50% підприємств працюють з певними обмеженнями або частково: з них 37% обмежили географію присутності, 17% працюють онлайн, а 16% були вимушені закрити частину офісів, торгових точок чи відділень⁹⁰.

Ділова активність в різних регіонах України значно змінилась у наслідок війни. Так, портал ДІЯ.Бізнес повідомляє, що під впливом повномасштабного вторгнення 80% регіонів змінили свої позиції в умовному рейтингу ділової активності. Найбільш негативно шок повномасштабної війни вплинув на ділову активність таких областей: Сумська опустила з 14 місця на 20, Миколаївська - з

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Warren M. War in Ukraine and inflation slow growth in EBRD regions. European Bank for Reconstruction and Development : website. 10.05.2022. URL: <https://www.ebrd.com/news/2022/war-in-ukraine-and-inflation-slow-growth-in-ebrd-regions.html>

⁸⁹ Russian Invasion to Shrink Ukraine Economy by 45 Percent this Year : press release. 10.04.2022. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/10/russian-invasion-to-shrink-ukraine-economy-by-45-percent-this-year>

⁹⁰ Дерев'яно А. Головна задача – вистояти. Що турбує бізнес в Україні під час війни. 23 червня 2022. Європейська бізнес асоціація. URL: <https://eba.com.ua/golovna-zadacha-vystoyaty-shho-turbuye-biznes-v-ukrayini-pid-chas-vijny/>

12 на 21, Херсонська - з 11 на 24. Водночас суттєве покращення позицій демонструють правобережні області: Тернопільська піднялась з 20 на 8 місце, Черкаська - з 18 на 9, Івано-Франківська - з 16 на 7, Рівненська - з 22 на 13. Зазначається також, що пандемія COVID-19 теж суттєво впливала на рейтинг регіонів щодо ділової активності — 70% регіонів змінили свої позиції. Помітні зміни в рейтингу ділової активності у 2021 році, порівнюючи з 2020 роком, продемонстрували такі області:

Рис. 7 Обсяги виробництва рослинних продуктів відповідно до потреб у споживанні.

*Джерело:*⁹¹

• позитивні — Одеська (з 5 на 3), Хмельницька (з 12 на 8), Чернівецька (з 14 на 10), Херсонська (з 13 на 11), Вінницька (18 на 13), Сумська (з 21 на 14), Кіровоградська (з 17 на 15), Івано-Франківська (з 22 на 16), Тернопільська (з 23 на 20);

• негативні — Полтавська (з 3 на 6), Запорізька (з 7 на 9), Миколаївська (з 10 на 12), Волинська (з 11 на 17), Черкаська (з 15 на 18), Чернігівська (з 16 на 19), Житомирська (з 19 на 21), Рівненська (з 9 на 22), Донецька (з 20 на 23).

Аналітики зазначають, що можливими причинами змін під час пандемії було те, що в одних регіонах більш важливе значення мали масштаби пандемії, а в інших — ефективність реагування влади та населення на пандемію, ефективність управління місцевим стратегічним та економічним розвитком, розвиненість інфраструктури та компетентність кадрів із підтримки бізнесу,

⁹¹ Губарева В. Продовольча безпека: як захистити себе та свою сім'ю від голоду восени. 24 червня 2022 URL: <https://rubryka.com/article/food-safety/>

дієвість програм/інструментів із підтримки бізнесу, якість партнерства між регіональною владою та територіальними громадами тощо⁹².

В контексті спроможності виробляти та доставляти товари і послуги до споживача важливу роль відіграє стан транспортної інфраструктури, зокрема пошкодження завдані бойовими діями. Так, в середині травня міністр інфраструктури України на Міжнародній Конференції «Європа Карпат» повідомляв про втрату 6,3 тис. км головних колій, пошкодження 23 573 км автодоріг, пошкодження 289 автомобільних та 41 залізничного мостів⁹³. Ці руйнування значно ускладнюють логістику, що впливає не лише на ціну споживчих товарів, але також і на саму можливість їх транспортування між регіонами, внаслідок чого знижується доступність та якість представленої до споживання продукції. В той же час необхідно мати на увазі, що війна триває і обсяги шкоди логістичним мережам внаслідок збройної агресії Росії буде тільки збільшуватись.

6. Інструменти регулювання розвитку регіональних ринків споживчих

Занепокоєння стабільністю функціонування системи охорони здоров'я, поява нових соціальних викликів та потреба забезпечення екологічної стійкості в умовах пандемії та COVID-19 та в період відновлення економіки після неї стимулюють уряди держав вживати регуляторних заходів щодо регіональних ринків споживчих товарів. В Україні окрім наслідків карантинних обмежень, що вводились для боротьби з захворюванням, з кінця зими 2022 року значний вплив також чинить агресивна війна розв'язана Російською Федерацією проти нашої країни. Основними причинами для застосування різних інструментів регулювання ринків сьогодні є фінансові проблеми (інфляція, зниження кількості зібраних податків і т.п.); необхідність посилення системи охорони здоров'я, а в Україні також і системи оборони держави; подолання соціальних проблем (безробіття, зростання бідності, захист малозахищених категорій населення в умовах кризи та ін.), викликаних пандемією та війною; потреба у зменшенні негативних впливів промисловості (що є менш характерним для України) та військових дій на довкілля. Важливою умовою регулювання споживчих ринків в умовах пандемії та війни є стимулювання економіки, збереження робочих місць та забезпечення населенню доступу до товарів (зокрема харчових продуктів) при потребі захистити медичну систему від перевантаження, створити умови для довготривалого ведення бойових дій та зберегти життя громадян.

Попри те, що втручання у ринки з боку урядів є небажаним, в умовах кризи його не уникнути. Запропонована Капленко Г. система інструментів регулювання споживчих ринків передбачає: фінансові, економічні,

⁹² Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. ДІЯБізнес: вебсайт URL: <https://business.dii.gov.ua/cases/novini/vijna-ta-regioni-ukraini-ak-zminuetsa-privablivist-dla-pidpriemciv>

⁹³ В Україні пошкоджено 23,5 тис. км доріг та 289 автомобільних мостів. 16 травня 2022. URL: <https://ck-oda.gov.ua/novyny-cherkaskoyi-oblasti/v-ukrayini-poshkodzheno-235-tis-km-dorig-ta-289-avtomobilnix-mostiv/>

інституційно-організаційні та соціально-психологічні групи методів, застосування яких дозволяє державі одночасно досягнути цілей регулювання та мінімізувати шкоду природнім ринковим процесам⁹⁴.

Одним з основних інструментів державного регулювання споживчого ринку є регулювання цін. Вивчення досвіду європейських держав засвідчує, що в країнах із розвинутою ринковою економікою органами державної влади вироблено чіткі принципи, методи і нормативи щодо встановлення цін. Крім прийняття стратегічних рішень, державні органи беруть на себе функцію встановлення цін на конкретні види товарів і послуг, які мають стратегічне значення для національної економіки. Поряд із прямим встановленням і регулюванням цін, державні органи здійснюють і поточний контроль цінової ситуації на споживчих ринках. У цілому в розвинутих європейських країнах сфера контролюваної державою ціноутворення становить 10–30% загального обсягу продукції, що випускається. До них належить не лише ціни на сировину, матеріали, енергоносії, а й на товари першої необхідності, що реалізуються на споживчих ринках⁹⁵.

В Україні в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабної війни регулювання цін активно застосовується органами влади. На фоні стрімкого зростання інфляції (а прогнозом НБУ, цього року інфляція становитиме близько 30%) Міністерство економіки ввели цінові обмеження на паливо (були зняті після стабілізації ситуації через налагодження альтернативних джерел поставок учасниками ринку), деякі продукти харчування, комунальні послуги. Як зазначає саме міністерство, державне цінове регулювання охоплює лише товари і послуги, які мають істотну соціальну значущість, справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін у державі, або виробляються (надаються) суб'єктами, які займають монопольне становище на ринку⁹⁶.

Окрім цінового регулювання, Україна застосовує також пільги для критично важливих галузей. Наприклад, застосовується практика постачання Аграрним фондом борошна за фіксованими цінами на хлібопекарські підприємства для виробництва хліба простої рецептури. Окрім того держава запровадила податкові пільги для підприємств, в тому числі і учасників ринків споживчих товарів. Так, на час воєнного стану та протягом 12 місяців після його припинення або скасування ФОП (зокрема платники єдиного податку), особи, які провадять незалежну професійну діяльність, та члени фермерського господарства мають право не нараховувати та не сплачувати єдиний соціальний внесок за себе. Введено податок 2 % від обороту для бізнесу (новий формат єдиного податку третьої групи), як альтернатива сплати ПДВ та податку на прибуток. Підприємцям надається звільнення від плати за землю, екологічного

⁹⁴ Капленко Г. В. Механізм регулювання ринку споживчих товарів в Україні: теорія, методологія, практика : монографія. Чернівці : ЧНТУ. 2019. 344 с.

⁹⁵ Коваленко Є.О. Особливості регулювання споживчого ринку в країнах Європи. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2013. №1(41). С. 67-71

⁹⁶ Щодо зростання цін на споживчі товари та послуги. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=aac42e76-a294-406d-ad0e-1aa81e8b3d6b&title=SCodoZrostanniaTsinNaSpozhyvchiTovariTaPoslugi&isSpecial=true> (дата звернення: 01.11.2022)

податку та податку на нерухомість. Також, частково застосовуються митні пільги⁹⁷.

Для стабілізації ситуації на споживчих ринках на першому етапі війни, уряд 24 лютого затвердив перелік товарів критичного імпорту — тобто таких, за які держава дозволяє здійснювати транскордонні валютні платежі. Перший перелік цих товарів був коротким і включав переважно енергоносії, медичні препарати, засоби особистої гігієни та продовольчі товари (свійську птицю, яйця та кукурудзу). Однак на прохання підприємців уряд почав розширювати цей перелік. Вже у липні цей перелік був ліквідований для стимулювання подальшого відновлення українського бізнесу, так і для наповнення бюджету.

Для забезпечення населення споживчими товарами під час пандемії та війни уряд України було застосовано низку експортно-імпортних обмежень і послаблень. Так, для пришвидшення ввозу продуктів з-за кордону та скорочення бюрократії Кабмін дозволив імпортерам не перекладати українською мовою маркування харчових продуктів як для продажу, так і для гуманітарної допомоги. Також виробники харчування у разі зміни рецептури продукту можуть не оновлювати маркування, однак мають зазначити на упаковці інформацію про наявність складників-алергенів. Водночас уряд тимчасово обмежив експорт низки товарів шляхом впровадження нульових експортних квот. Ці обмеження стосуються деяких видів добрив, великої рогатої худоби та її м'яса, жита, вівса, гречки, проса, цукру, солі, яєць, кукурудзи та олії. Втім, квоти на експорт деякої продукції вже скасовано. Аби прискорити імпорт в Україну рослинної продукції, Кабмін на час воєнного стану спростив фітосанітарні заходи, необхідні для ввезення такої продукції; передбачив автоматичне продовження посвідчень на використання і торгівлю пестицидами, а також спростив реєстрацію сільськогосподарської техніки⁹⁸.

Окрім вищенаведеного, продовжує працювати Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що є одним із найважливіших контролюючих органів щодо споживчих ринків. Також інші органи здійснюють нагляд за діяльністю на ринках споживчих товарів задля недопущення спекулювання цінами та порушенням прав споживачів.

В умовах економічного спаду держава та регіональні органи влади направляють зусилля для забезпечення купівельної спроможності населення. Уряд ухвалив низку постанов із надання соціальних пільг як цивільним громадянам України, які втратили джерело доходів або стали вимушеними переселенцями, так і захисникам України — у вигляді виплат, пільг, а також можливості для лікування та реабілітації. Наприклад, Кабмін визначив коло осіб, які мають право отримати статус внутрішньо переміщеної особи (ВПО) та відповідну довідку: це можуть зробити ті, хто з 24 лютого 2022 року виїхали з Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької,

⁹⁷ Семенова М. Податкові та митні пільги воєнного часу для бізнесу. *Liga Zakon*. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/210884_podatkov-ta-mitn-plgi-vonnogo-chasu-dlya-bznesu

⁹⁸ Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як Кабінет Міністрів України адаптував економіку до воєнного стану. *Вокс Україна*. 2022 URL: <https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-kabinet-ministriv-ukrayiny-adaptuvav-ekonomiku-do-voyennogo-stanu/>

Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей та Києва.

Громадяни, які опинилися у скрутному становищі через повномасштабну війну, також отримали право на низку соціальних виплат:

- 6 500 грн — для працівників, роботодавця яких перебуває на обліку як платник єдиного соціального внеску (ЄСВ) та подав податкову звітність за IV квартал 2021 року. Оформити таку допомогу могли мешканці Волинської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Харківської, Херсонської та Чернігівської областей, а також Києва до 31 березня;

- українці, які прихистили у себе тимчасових переселенців, можуть отримати на кожного по 450 грн для оплати комунальних послуг. Для цього вони мають зареєструвати своє житло на спеціальному сайті та подати заяву до органів місцевого самоврядування;

- 2 200 грн допомоги від ЮНІСЕФ щомісяця могли отримати багатодітні сім'ї (до складу яких входять троє чи більше дітей, з яких хоча б одна дитина не досягла двох років, або двоє і більше дітей, з яких одна дитина чи більше мають інвалідність), що стали вимушеними переселенцями;

- 2 200 грн допомоги для переселенців щомісяця за рахунок Всесвітньої продовольчої програми ООН;

- 2 000 грн може отримати кожен переселенець на проживання, зокрема, оплату комунальних послуг, а також 3 000 грн – на дитину або особу з інвалідністю;

- 2 500 грн від Товариства Червоного Хреста можуть отримувати малозабезпечені сім'ї та сім'ї, що проживають у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Житомирській, Київській, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях;

- роботодавці, окрім бюджетних установ, які влаштували на роботу вимушених переселенців, можуть отримати 6 500 грн на кожен особу для компенсації ЄСВ (але не більше двох місяців).

Також, в умовах зростання кількості безробітних, за підтримки держави Асоціація інноваційної та цифрової освіти запустили проєкт, що має допомогти людям, які втратили роботу, скласти резюме на основі своїх найсильніших якостей, за допомогою штучного інтелекту⁹⁹.

Тим не менше, необхідно мати на увазі, що війна триває і спектр заходів, що може бути застосований надалі буде змінюватись.

⁹⁹ Штучний інтелект визначення здібностей до професій, рівня володіння навичками та схильності до підприємництва. URL: <https://interactive-resume.in.ua/#item-87> (дата звернення: 02.11.2022).

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні запропоновано нове рішення актуального науково-практичного завдання – удосконалено науково-методичні засади регулювання споживчого ринку в умовах кризи спричиненої пандемією COVID-19. На основі одержаних результатів сформульовано низку висновків і пропозицій методичного змісту:

Окреслено особливості досліджених процесів на регіональному ринку споживчих товарів і визначено основні напрями його розвитку:

- створення економічного механізму, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єктів регіонального ринку споживчих товарів і регіональних органів управління;

- вибір організаційно-господарських форм оптової, роздрібної торгівлі, фінансово-кредитного та сервісного обслуговування, а також організаційно-правових форм торгово-економічних внутрішньорегіональних і міжрегіональних зв'язків;

- формування системи регіональних ринків, виходячи з орієнтації на пріоритетне забезпечення інтересів споживачів;

- вибір ефективних каналів руху товару і форм просторової організації ринку споживчих товарів для регіонів різного типу.

- раціоналізація торгово-економічних процесів, товарних, грошових та інформаційних потоків і розвитку ринкової інфраструктури регіону.

Доведено, що регіональний ринок споживчих товарів, який є динамічною взаємодією всіх елементів визначених процесів, вимагає застосування адекватних методів регулювання усіх соціально-економічних відносин, що формуються під час розвитку ринку.

Встановлено, що основними складовими розвитку національного та регіональних ринків споживчих товарів мають стати організаційно-інституційний, фінансово-економічний, соціальний та екологічний механізми. Оскільки більшість досліджень науковців передбачали розгляд організаційно-економічного інструментарію регулювання ринку, і не враховували при цьому перспективи його розвитку то вважаємо, що обов'язковими елементами при створенні механізму розвитку внутрішнього ринку споживчих товарів є соціальні й екологічні інструменти, спрямовані на забезпечення продовольчої й економічної безпеки країни та підвищення рівня життя населення.

Обґрунтовано важливість збалансування формальних і неформальних інститутів регулювання розвитку споживчого ринку та їх гармонійної інтеграції у життєдіяльність суб'єктів ринку споживчих товарів, що дозволило охарактеризувати формування структурно-інституційних зв'язків у частині виокремлення інструментів регулювання на державному, регіональному і локальному рівнях.

Здійснено аналіз заходів, які запровадили країни світу в межах боротьби з наслідками пандемії Covid-19, з метою виявлення антикризових методів регулювання споживчих ринків.

На основі отриманих результатів, зазначено, що реакція країн на сучасну економічну кризу сході до дій в межах боротьби з економічною кризою 2008-

2009 рр.: обмеження експорту, регулювання цін та\або спеціальні заходи для попередження спекуляцію цін, поширення інформаційних матеріалів щодо захисту прав споживачів, введення податкових пільг для бізнесу.

На основі дослідженого європейського досвіду встановлено, що Європейський Союз використав період кризи як стартовий майданчик для початку глобальних реформ з оновлення економіки: її «озеленення», цифровізації тощо, для чого бізнесу зокрема надається грантова допомога на розвиток. Через запровадження реформ ЄС забезпечує функціонування «зелених ліній» - коридорів поставок для підтримки ланцюгів постачання товарів, надає допомогу виробникам харчових продуктів, визначаючи їх надзвичайну роль для суспільства тощо.

Здійснено аналіз стану регіональних ринків споживчих товарів на основі трьох визначальних чинників: платоспроможність населення, ціни та виробництво товарів і послуг з метою виявлення переважаючих тенденцій розвитку ринків в умовах після скасування карантинних обмежень для боротьби з COVID-19 та воєнного стану.

На основі отриманих результатів, можемо зазначити, що кінець 2021 року і початок 2022 року характеризувались значними дисбалансами попиту та пропозиції на регіональних споживчих ринках, які посилились внаслідок агресивної війни на території України. Аналіз чинників показав, що ринки на момент початку війни 24 лютого 2022 року тільки починали відновлення від стресу спричиненого карантинними заходами проти пандемії COVID-19, а тому перебували у доволі скрутному положенні. Також війна призвела до руйнування логістичних мереж, що позначилось на доступності товарів на різних регіональних споживчих ринках, ціні споживчих товарів і послуг та поглибленню нерівномірності розподілу попиту та пропозиції. Однак, відзначається поступова адаптація виробників та дистриб'юторів до нової безпекової та економічної ситуації (розширення співпраці з імпортерами, налагодження нових маршрутів поставок, пошук локальних виробників продукції тощо). Тим не менше, існує загроза зниження якості споживчих товарів і послуг та порушення внаслідок цього прав споживачів, якщо військові дії не будуть зупинені найближчим часом. Значна частина території України перебуває під окупацією, населення втрачає платоспроможність в окремих регіонах, а швидкого відновлення можливостей працевлаштування поки не очікується. Виходячи з цього, зазначимо, що адекватне прогнозування ситуації щодо регіональних споживчих ринків у довгостроковій перспективі сьогодні не можливе, однак вживання державою заходів щодо пом'якшення ситуації, наприклад через запровадження регулювання цін на життєво необхідні товари та допомога підприємствам, що їх виробляють, як це робилось у період дії карантинних заходів направлених на подолання пандемії COVID-19, особливо в регіонах або районах з найскладнішою безпековою ситуацією, може покращити ситуацію на регіональних споживчих ринках.

Здійснено аналіз інструментів, які застосовуються в Україні для регулювання регіональних ринків споживчих товарів в умовах після скасування карантинних обмежень для боротьби з COVID-19 та воєнного стану.

Визначено, що уряд застосовує цінове регулювання щодо критично важливих товарів та послуг: паливо, продукти харчування, телекомунікаційні та поштові послуги, комунальні послуги тощо. На деякий час були введені експортно-імпортні обмеження та пільги з метою стабілізації ринків на початку війни, однак в подальшому вони були скасовані для підтримки і стимулювання підприємницької діяльності вітчизняних виробників. Також застосовується низка податкових пільг, що, в першу чергу, направлені на забезпечення малого та середнього бізнесу (який є важливою складовою регіональних ринків споживчих товарів) від наслідків зростаючої інфляції та соціальних потрясінь.

Окремо досліджено напрями підтримки державою споживачів, серед яких можна виокремити пряму фінансову допомогу постраждалим від війни, а також заходи спрямовані на зменшення числа безробітних. Однак, зауважимо, що подальше розгортання бойових дій потребуватиме від органів державної влади продовження більш жорсткого регулювання ринків споживчих товарів, через ускладнення соціально-економічного становища в країні.

Наукове видання

Назарій Миколайович Попадинець

Ольга Артурівна Войтенко

**Напрями та інструменти удосконалення регулювання
регіональних ринків споживчих товарів в умовах пандемії
COVID-2019**

Наукова доповідь